

Ženska, ki stoji za mitom

Izris sodobnih zoperstavljanj globalnemu korporativnemu plenjenju

Abstract

The Woman Behind the Myth

An Outline of Contemporary Struggles Against Global Corporate Plundering

The article deals with women from the global South who have been confronting inhuman neoliberal corporate plundering for decades. With the mobilization of lawless and excluded social groups, they have been creating new socialities, emergences and *potencias* in their autonomous and self-determining communities. The purpose of the article is to shed light on some of the topics that are significant for the understanding of the complexity and heterogeneity of contemporary antagonisms but in fact absent from Europocentric academic discussions on counter-hegemonic movements. With the examples of life histories, biographies, testimonies and struggles of three women – Berta Cáceres, Domitila Barrios de Chúnigara and Sudha Bharadwaj – new epistemologies and some emerging practices of the counter-hegemonic global South are identified. Through these women's life stories, the author shows the impact and message of their struggles against corporate plundering and the lessons we can learn from them.

Keywords: Berta Cáceres, Domitila Barrios de Chúnigara, Sudha Bharadwaj, Arundhati Roy, women, testimony, life history, corporate plunder, confrontation

Marta Gregorčič holds a PhD in sociology and is a researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Povzetek

Besedilo obravnava ženske z globalnega Juga, ki se z mobiliziranjem brezpravnih in izločenih družbenih skupin že desetletja zoperstavljajo nehumanemu neoliberalnemu korporativnemu plenjenju ter ob tem v svojih avtonomnih in samodoločujočih skupnostih vzpostavljajo nove družbenosti, postajanja in *potencie*. Namen prispevka je zbuditi senzibilnost do tistih tematik, ki so v evropocentričnih akademskih obravnavah protihegemonskih gibanj popolnoma umanjale, četudi so osrednje za razumevanje kompleksnosti in razsežnosti novodobnih zoperstavljanj. S primeri življenjskih zgodovin, biografij, pričevanj in bojev treh žensk – Berte Cáceres, Domitile Barrios de Chúnigara in Sudhe Bharadwaj in njihovih sopotnic – avtorica izriše nove epistemologije in poimenuje nekatere nove prakse, ki vznikajo na protihegemonskem globalnem Jugu. S tem nakazuje, kaj nam s svoji življenji govorijo sodobne zoperstavljalke korporativnemu plenjenju in ne nazadnje, kaj nas učijo.

Ključne besede: Berta Cáceres, Domitila Barrios de Chúnigara, Sudha Bharadwaj, Arundhati Roy, ženske, pričevanje, življenjska zgodovina, korporativno plenjenje, zoperstavljanje

Marta Gregorčič je doktorica sociologije in raziskovalka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Kako misliti žensko in njeno zoperstavljanje korporativnemu plenjenju

V tem besedilu poskušam osvetliti življenja zamolčanih pričevalk, žensk, ki se brez orožja, z močjo besede, telesa, delovanja, kognitivno, intuitivno, subjektivno in kolektivno zoperstavljajo nehumanemu, zloveščemu plenjenju globalnega kapitalizma. Spregovorim o ženskah, ki jih v našem prostoru, četudi smo aktivni v protihegemonskih postajanjih, ne poznamo. Da obstajajo, pa vendarle vemo preprosto zato, ker jih ni mogoče spregledati pri tako rekoč vsakem globalnem protihegemonskem zoperstavljanju, v katerega se vpnemo. Njihove kognitivne, intuitivne in subjektivne prakse, pogum, dostojanstvo, senzibilnosti in skrb, ki neizpodbitno zaznamujejo njihova delovanja, pa tudi presenetljiva junaška dejanja, ki nemalekkrat zadobijo mitološke dimenzije, govorijo o razsežnosti in pomenu njihovih zoperstavljanj, ki nastajajo in se množijo na protihegemonskem globalnem Jugu. Da pa bi se tudi pri nas, kjer se tako v teoretski produkciji kot tudi družbenem delovanju kažeta globoka nemoč kritičnega in libertarnega početja in razmišljanja, vendarle začelo prepoznavati in spoznavati že uveljavljene antiavtoritarne, libertarne pristope demokratičnih participativnih procesov zadnjih petdeset let, je treba odstreti zamolčane in utišane življenjske zgodovine, biografije in pričevanja žensk v protihegemonskih postajanjih na globalnem Jugu. Imena Berta Cáceres, Sudha Bharadwaj in Domitila Barrios de Chúngrara poosebljajo duh tega razmišljanja.

Kot sem pravkar nakazala, raje kot »boj« ali »upor«, ki hkrati pomenita vse ali nič in sta lahko vezana tako na libertarne, emancipatorne kot tudi opresivne in nazadnjaške kontekste, uporabljam pojem »zoperstavljanje«. S tem pojmom mislim na tista pretekla in sodobna upiranja izkoriščanih, nemočnih in brezpravnih skupin ali skupnosti (Santos, 2014), ki se »postavijo proti ‚stavi‘« nosilcev moči, torej kapitala, korporacij, oblastnikov, tujih investitorjev, finančnih in vojaških upravljavcev s človeškimi življenji ter z vsem živim ali vrednim okrog nas. Ker nosilci moči, torej oblastniki, lastniki kapitala, finančni malverzanti itn. »stavijo« na akumulacijo profita, brezobzirno rast – na čim večji dobiček, ne glede na ceno (človeških in drugih življenj, okolja, planeta, razuma/norosti itn.) –, je boj vseh, ki jih ta »stava« neposredno ali posredno zadeva, najprej usmerjen proti sami »stavi« (torej politiki oz. strategiji uresničevanja »stave« in le redko proti osebam, ki so jo zastavile). A hkrati vsako dolgoživo, daljnovidno in daljnosežno zoperstavljanje v sebi nosi tudi lastno »stavo« – stavo samih zoperstavljavk in zoperstavljavcev, stavo na drugačno življenje, drugačno politiko, drugačno družbenost.¹

¹ Pri razumevanju »zoperstavljanja« se sicer navezujem na Pascalov premislek o »stavi« na (ne) obstoj boga (Pascal, 1966), ki jo je na protihegemonska gibanja in njihovo »stavo« na boljši svet apliciral Santos (2014). Za premislek, ki ga na tem mestu zgolj nakazujem, je potrebna bolj poglobljena razprava, ki jo s študentkami Filozofske fakultete pripravljamo za novo tematsko številko ČKZ, ki bo pod naslovom *Solidarnostne ekonomije* izšla pomladi 2018.

Torej, prispevek govori o ženskah, ki se zoperstavljajo najokrutnejšim oblikam novodobnega korporativnega plenjenja, hkrati pa v samem procesu boja snujejo in gradijo *potencio* (Gregorčič, 2011) oz. tisto, čemur danes številni avtorji, ki so se navzeli zapatistične retorike, pravijo drugačni svetovi – *otros mundos*. Hkrati pa z življenjskimi zgodovinami, biografijami in pričevanji (Ollagnier, 2002; Bertaux, 1981; Boler, 1999; Lackey, 2008; Vizzer, 1977; Barrios in Acebey, 1985) samih zoperstavljavk globalnemu korporativnemu plenjenju izrisuje tudi epistemologije Juga.

Metodologija militantnega preizpraševanja

Za vse, ki ste kdaj stopili v protihegemonske prakse, naj pojasnim, da je tu govor o tistih ženskah, ki izrečejo ali naredijo nekaj, kar po nobeni definiciji ne bi smelo biti izrečeno ali narejeno. Pri nas je Jelka Zorn leta 2003 pri zagovoru svoje doktorske dizertacije trdila, da so bili izbrisani »*de facto* izbrisani« in da se je leta 1991 v Sloveniji zgodil »birokratski genocid«. ² Za akademski svet, globoko prepreden z upravljavsko politiko in konstitucijo državnosti, je bilo tako izjavljanje preprosto noro. Še bolj noro je bilo dejanje Aleksandra Todorovića, ki se je že pred tem usedel pred živalski vrt v Ljubljani, gladovno stavkal in trdil, da je ameba in da čaka, da napreduje v višjo živalsko vrsto. Četudi je izbris, proti kateremu je svoje življenje posvetil Aco in kateremu se je aktivno zoperstavilo veliko število brezpravnih izbrisanih, aktivistov, novinarjev in odvetnikov v Sloveniji in tujini, leta 2012 vendarle kot kršitev potrdilo tudi Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu, pa se v Sloveniji še danes niti v znanstveni niti v strokovni javnosti noče pripoznati tega grozodejstva³: pripoznati posledice, ki so sledile, odgovornosti tistih, ki so genocid zagrešili, kolektivne odgovornosti samega osamosvojitvenega procesa ter ne nazadnje nekaznovanost vršilcev izbrisa (nosilcev materialnih in pravnih posledice izbrisa).⁴

² Za natančnejše razumevanje izbrisa v Sloveniji glej Zorn, 2003; Dedić, Jalušič in Zorn, 2003; Lipovec Čebren in Zorn, 2007; Kogovšek in Petković, 2010.

³ Da je Slovenija kršila pravice izbrisanih, je Veliki senat Evropskega sodišča za človekove pravice potrdil 26. junija 2012 v zadevi Kurić in drugi. Celotna dokumentacija in kronologija izbrisa je dostopna na <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/>.

⁴ Še danes tako rekoč vsepovsod naletimo na obsežne razprave, zakaj tega grozodejstva ni treba obravnavati kot grozodejstvo in na razno razne poskuse maskiranja in zamegljevanj, zakaj se izbris pravzaprav naj ne bi zgodil. Še naprej pa tudi politični, akademski idr. razširjevalci javnih diskurzov sprevrtačajo *de facto* genocid v domeno norosti. Kot bomo videli v naslednjem razdelku, pa imajo rasizmi, patriarhalnost, kriminalizacija žrtev in zoperstavljalcev ter nasilje, kolikor ostajajo utišani in nekaznovani, tudi resne posledice, ki se v Hondurasu, o katerem bo govora, kažejo v feminicidu in množičnih pobojih voditeljic in voditeljev staroselskih skupnosti in okoljevarstvenikov.

Za tiste, ki v protihegemonski praksi še niste sodelovali, pa bo nadaljnje razumevanje besedila težavno, saj je razlaganje absurdnosti in nečloveškosti neoliberalnega plenjenja zlasti v državah globalnega Juga, od koder so vzeti primeri v tem prispevku, brez predznanja in razumevanja nekaterih zgodovinskih dejstev ter geopolitike obravnavanih območij, tako rekoč nemogoče.⁵ Intenca tega prispevka je osvetliti življenjske zgodovine vseh tistih žensk, ki ne sodijo v naš svet sprjaznjenja in slepote, pač pa se kljub revščini in pomanjkanju z vsem, kar imajo, zoperstavljajo obstoječemu zatiranju; žensk, katerih zoperstavljanje nikdar ni za njihovo dobrobit, temveč za brezpravne posameznike in skupine, ki jim je odvzeta vsakršna možnost »bivanja in obstoja kot ljudi« v tem našem svetu; žensk, ki se borijo za človeštvo.⁶

V prispevku govorim o ženskah, ki sem jih osebno ali posredno spoznala na terenu militantnega raziskovanja in preizpraševanja protihegemonskih gibanj globalnega Juga (Colectivo situaciones, 2003; Gregorčič, 2011). Gre za ženske, ki so mi v enem stavku povedale več kot gore knjig, ki sem jih prebrala. Gre za ženske, ki so z enim dejanjem naredile več kot cele vojske. Gre za ženske, ki so pri svojem zoperstavljanju ostale ženske, mame in upornice in ki niso klonile ne pred poskusi umora, grožnjami družini, prijateljem, ne pred poniževanjem, zaničevanjem, ustrahovanjem, fizičnim in psihičnim maltretiranjem. Gre za tiste dostojanstvene ženske, ki jih je v naših skupnostih vsak dan težje najti. Prispevek pa ne nastaja kot glorifikacija teh žensk, četudi bi se to več kot spodobilo za čas, ki ga živimo, temveč kot razmislek, kaj nam govorijo in česa se od njih lahko učimo.

V poklon globalnim borkam za človeštvo sem prispevek mestoma zapisala osebno in čim bolj verodostojno njihovemu zoperstavljanju – torej brez prenapetega znanstvenega diskurza, kar pa se bo lahko bralo tudi kot mistifikacija ženskega boja. A moj namen ni mistifikacija, ampak diseminacija, kot se danes v tehnobirokratskem in akademskem diskurzu reče razširjanju ugotovitev in rezultatov. Moj namen je torej prispevati k odzvanjanju⁷ življenja in zoperstavljana Berte, Domitile in Sudhe, njihovega poguma, odločnosti in neomajnosti na poti v boljše svetove.

⁵ Nekatera temeljna dela, brez katerih ni mogoče razumeti geopolitike Hondurasa: Martí, 1963–1966; Galeano, 2010; Fals-Borda, 1976; Freire, 2000[1972]; Vietter, 1977; Zibechi, 2006; Santos, 2014. Temeljna dela, brez katerih ni mogoče razumeti geopolitike Indije, pa so predstavljena v posebni tematski številki ČKZ o Indiji (glej Gregorčič, 2008b).

⁶ Za boljše razumevanje sodobnega družbenega fašizma, ki potrebuje za svoje lastno utemeljevanje podljudi in podčloveštvo, glej prispevek Gregorčič in Marolt (2017) v tej številki, ki izhaja iz utemeljitve prepadnega mišljenja, kot ga je zastavil Santos (2014).

⁷ O resonanci, prizvenih in odzvenih protihegemonskih gibanj sem pisala v Gregorčič, 2011.

Duh treh deklic iz reke Gualcarque in treh Bert iz La Esperanze

Berta no murió, el estado la asesinó.
(Berta ni umrla, država jo je umorila.)

Berta no murió, se multiplicó.
(Berta ni umrla, se je pomnožila.)⁸

Gualcarque je sveta reka lenkovskih staroselskih skupnosti, ki živijo v zahodnem delu Hondurasa, v regiji Intibucá z glavnim mestom La Esperanza.⁹ Poleg mitološkega življenja reke, iz katere že stoletja govorijo tri deklice, je Gualcarque s svojim neposrednim okoljem omogočala življenje Lenkov, da so kot nabiralci in poljedelci, četudi v fevdalnih, plantažnih in drugih oligarhičnih podjarmljenih pod kolonializmom, imperializmom in sodobnim neoliberalizmom, preživeli do danes. Gualcarque je edina stalnica v lenkovski zgodovini zatiranja, zato poleg jezika in kulture, ki je, kot poudarjajo Lenki, kultura žensk, kozmopolitske kulture in kulture ekologije življenja, sestavlja temelj njihove identitete. Iz Gualcarque še danes ženske vsak dan nosijo vodo za domače ognjišče, moški pa namakajo polja za pridelavo koruze in s tem za vsakdanji kruh. Gualcarque Lenkom pomeni življenje, simbolizira njihovo identiteto in obstoj. Iz reke govori duh treh deklic, ki ga častijo z vsakim rojstvom leta in blagoslovom pridelkov, ki jim jih nameni. Mitologija treh deklic je revolucionarna, saj od Lenkov zahteva, da zaščitijo Gualcarque tudi s svojimi življenji, če je treba, da ubranijo blaginjo človeštva in planeta.

Ekologija življenja s kozmopolitskim pogledom na mater Zemljo in na svet ter zoperstavljanje vsakršnim ubijalcem življenja Gualcarque so se globoko zapisali v lenkovsko kulturo in njihovo vsakdanje življenje. Iz te kulture in iz mesta upanja, La Esperanze, prihajajo tudi tri ženske, tri Berte: babica Berta Flores, njena hči Berta Cáceres in vnukinja Bertita Zúniga Cáceres, ki se borijo za reko, kulturo in človeštvo.¹⁰ Kronologija boja treh generacij žensk iz La Esperanze in življenjska zgodovina Berte Cáceres izrisujejo sodobno zoperstavljanje korporativnemu plenjenju v državi, ki jo je Berta imenovala »paradiž transnacionalnih projektov«

⁸ Murali, grafiti in slogani, ki so jih po umoru Berte Cáceres po ulicah in mestih Hondurasa ter številnih prestolnicah sveta pisali in vzklikali predstavniki mnogoterih skupnosti in organizacij, s katerimi je delovala več kot tri desetletja.

⁹ Ljudstvo Lenka (*Lenca*) živi v zahodnem delu Hondurasa in delno tudi v severnem Salvadorju. Imajo svoj jezik in kulturo, ki se je ohranila do danes. Prevod imena glavnega mesta regije, La Esperanza, je Upanje. Gualcarque, reka z duhovnim in življenjskim pomenom za Lenke, se skupaj s pritokom Tolora zliva v reko Lempira. Slednja nosi ime lenkovskega voditelja, ki se je zoperstavil španskim kolonialistom. Po njem je poimenovana tudi nacionalna valuta Hondurasa.

¹⁰ V besedilu so zapisana krajša imena, medtem ko so polna imena Austra Berta Flores Lopez, Berta Isabel Cáceres Flores in Bertita Zúniga Cáceres.

in tudi »dežela eksperimentov Združenih držav Amerike«. Berta Cáceres je po treh letih prepričevanj in pogajanj s Svetovno banko in Sinohydro – največjo globalno korporacijo za gradnjo hidroelektrarn s sedežem na Kitajskem – z duhom deklic iz Gualcarque začasno ustavila »politike smrti« v Hondurasu. Zaradi svojega neomajnega zoperstavljanja je bila Berta leta 2015 odlikovana s prestižno mednarodno Goldmanovo okoljevarstveno nagrado,¹¹ manj kot leto dni zatem pa so jo 3. marca 2016 umorili. Z Bertinimi dejanji je lenkovski ekološki kozmopolitanizem prerasel reko, regijo, lenkovsko kulturo in Honduras.

Kdo je Berta Cáceres in zakaj jo je treba vpisati na zemljevid sodobnih protihegemonskih postajanj? Na ti dve vprašanji lahko odgovorimo le s poznavanjem geopolitičnega konteksta države in regije, v kateri je delovala. In sicer prvič, da je kolonialna in imperialna zapuščina *bananerosov*, po katerih je bil Honduras do nedavnega imenovan banana republika, v državi udomačila močno vojaško in kapitalistično oligarhijo, prek katere milijarderji iz ZDA še danes upravljajo z naravnimi bogastvi in tudi s honduraško politiko.¹² Drugič, Honduras je edina država v Latinski Ameriki, ki med petdesetimi in osemdesetimi leti 20. stoletja ni imela ne gverilskih, ne revolucionarnih in tudi ne socialističnih ali komunističnih gibanj, ki so sicer v sosednjih in drugih državah te celine z državnimi udari in/ali državljanskimi vojnami rušila diktature ali pa branila demokratično izvoljene socialistične predsednike (v Gvatemali in Čilu). Tretjič, obdan z državljskimi vojnami (Gvatemala 1954–1994, Salvador 1980–1992) in revolucijami oz. revolucionarnimi vladami (Kuba in Nikaragva), je postal največje vojaško oporišče ZDA na svetu (z vojaško bazo Palmerola¹³ v bližini mesta Comayagua) za urjenje *kontrasov*¹⁴ in njenih vodov smrti proti gverilskim, revolucionarnim in osvobodilnim nacionalnim vojskam ali gibanjem.¹⁵ Četrtič, v osemdesetih letih 20. stoletja se z veleposlanikom

¹¹ Glej Cáceres (2015).

¹² Plantažni nasadi banan (*bananere*), s katerimi upravljajo oligarhi iz Združenih držav Amerike (*bananerosi*), v Hondurasu zaživijo v obdobju liberalnih reform (v letih 1876–1910), ko dve družini iz ZDA ustanovita megakorporaciji (*Standard Fruit and Steamship Corporation* ter *United Fruit Company*). Honduraške oblasti so družinama v upravljanje že tedaj ponudile domača naravna bogastva – vodo, zemljo, gozdove, minerale, rude itn. Bananerosi tako za vsak zgrajen kilometer železnice dobijo v last petsto hektarov zemlje in pravico do njenega neomejenega izkoriščanja. Delavci na plantažah, ki so bili v polfevladnih razmerjih, te pa je vzpostavljala zasebna policija, imenovana *comanches*, so se prvič sindikalno organizirano uprli šele v petdesetih letih 20. stoletja. A *bananerosi* se kot lastniki ali investitorji globalnih korporacij ter transnacionalnih neoliberalnih projektov v Honduras vrnejo že konec sedemdesetih let 20. stoletja.

¹³ To je še danes največja vojaška baza ZDA zunaj nacionalnega teritorija ZDA.

¹⁴ *Kontrasi* so bili v Srednji Ameriki poimenovani kontrarevolucionarji in kolaborantje z vojsko ZDA, ki jih je urila, vojaško opremljala ter plačevala, da so se borili za geopolitične interese in prevlado ZDA.

¹⁵ ZDA so za gospodarsko, politično in vojaško podreditev Južne Amerike uvedle genocidno politično prakso, ki jo je izvajala Šola Amerik (*The School of the Americas*). S paravojaškimi enotami (imenovanimi *eskadroni* ali vodi smrti) je z najokrutnejšim nasiljem branila diktatorje in diktature v skoraj

ZDA – Johnom Negropontejem – dokončno ukine suverenost države, saj odtlej z njo vojaško in politično upravljajo ZDA.¹⁶

In petič: nepričakovan preobrat se je v Hondurasu zgodil leta 2006, ko se je demokratično izvoljeni predsednik Manuel Zelaya začel spogledovati s socialističnimi voditelji v Latinski Ameriki. Četudi je bil sprva predan geopolitičnim strategijam ZDA in se je zdelo, da bo kot vsi njegovi predhodniki korporativni in neoliberalni eksekutor interesov ZDA (in takratnega predsednika Busha ml.), pa se je Zelaya začel povezovati z Venezuelo in njenim bolivarskim projektom gospodarske, trgovinske, socialne idr. integracije *Nuestra America*, zlasti z ALBO.¹⁷ Istega leta kot Zelayo v Boliviji izvolijo prvega staroselskega predsednika – Eva Moralesa, in leto za njim še v Ekvadorju predsednika s socialistično retoriko – Rafaela Correa. Mandat Luiza Inácia Lula da Silve v Braziliji se je začel že leta 2003. Vsi ti predsedniki, kot tudi številni drugi, se začnejo dogovarjati s Hugom Chávezom, ki tesno sodeluje s Kubo, ter se povezovati v vizijo socializma 21. stoletja.

Poskus obuditve socialističnega preporoda, ki v Latinski Ameriki vznikne po izvolitvi Cháveza leta 1998, po gospodarskem in finančnem zlomu v Argentini leta 2001 itn., pa je osnovan na prizadevanjih iz 80. let, kar je nazorno predstavil venezuelski analitik, kolumnist in aktivist Roland Denis:¹⁸

vseh državah Latinske Amerike. V Hondurasu se je ta praksa začela uveljavljati v času veleposlanika ZDA Johna Negroponteja. Danes množične civilne žrtve take genocidne politike v Latinski Ameriki imenujemo *desaparecidos* (izginuli). Leta 2001 se je Šola Amerik preimenovala v *Western Hemisphere Institute for Security Cooperation*. Več o tem glej Gills, 2004; Dangl, 2007; Kralj, 2008 in dr.

¹⁶ Norveški dokumentarni film (Borgen, 2005) izčrpno pokaže Negropontejevo politično zapsuščino v Hondurasu kot tudi v številnih drugih državah, kamor je bil napoten kot ambasador ali odposlanik vojn: od vojaškega udara v Čilu (1973) do veleposlanika ZDA v Iraku (2004). O njegovi vpetosti v vode smrti in vojaška posredovanja ZDA v Latinski Ameriki ter njihovih podpori diktaturam sem natančneje že pisala v Gregorčič, 2011.

¹⁷ Vidnejši projekti, ki jih je Venezuela pričela ustvarjati po letu 2003 pod geslom »socializem 21. stoletja«, so: ALBA (*Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América* – Bolivarska alternativa za ljudstva Naše Amerike, ki stopi v veljavo leta 2004 in je dejansko dosegla največ sprememb v regiji, med drugim je uvedla bilateralne virtualne valute SUCRE, s čimer je ošibila vrednost dolarja; vpliv ALBE na Honduras je poudarjen tudi v nadaljevanju tega razdelka); MERCOSUR (*El Mercado Común del Sur* – Unijo za skupni trg južnoameriških držav ustanovijo leta 1991 štiri države Južne Amerike, po letu 2005 se širi in zadobiva nove usmeritve); UNASUR (*La Unión de Naciones Suramericanas* – Skupnosti južnoameriških držav je bila ustanovljena 2008 kot integracija držav po vzoru EU); CELAC (*La Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños* – Skupnosti držav Latinske Amerike in Karibov, ki nastane kot gospodarska integracija držav leta 2010); in *Petrocaribe* (sporazum, ki omogoča cenejši odkup nafte in je namenjen odplačevanju mednarodnih idr. dolgov). Poleg gospodarskih in političnih povezovanj se poglobijo tudi družbene, humanitarne, socialne idr. integracije; kot alternativa CNN zaživi TeleSUR itn.

¹⁸ Intervju z Denisom sem leta 2008 opravila v okviru podoktorskega raziskovalnega projekta v Venezueli.

Bolivarska zapaščina, ki je za nas zelo pomembna, je nacionalizem proti imperiju, združitev narodov proti imperiju. To je antinacionalistični nacionalizem, ki smo ga razvijali v osemdesetih letih. Delovali smo na izobraževalnem področju, v sindikalnih bojih, s kmeti in študenti. Izhajali smo iz izkušenj »raziskovanja in delovanja«, z drugačno pedagogiko, ki smo jo razvijali, z novimi metodami raziskovanja in boja. Nismo se več spraševali kaj, ampak kako. Kako delovati, kako narediti drugače. To smo imenovali nova politična kultura, ki je začela razvijati ljudsko oblast (*poder popular*), neposredno demokracijo, organizirala je *grupos de base*, skupine, ki so od spodaj spreminjale politiko še pred zapatizmom in drugimi gibanji. To so bili tokovi, ki so se pri nas počasi krepili in spremljali dogajanje v svetu, v katerem je sovjetska hegemonija izgubljala moč. Politike od spodaj smo krepili z drugačno politično kodo, veliko bolj libertarno politično kodo. To se ohranja vse do danes (...). (Denis v Gregorčič, 2011: 235)

Antiimperialni antinacionalistični nacionalizem, o katerem govori Denis, je današnja raba koncepta *Naša Amerika (Nuestra America)*, ki ga je vpeljal že Martí (1963–1966) in je na globalnem protihegemonskem Jugu danes determinirajoč (glej tudi Santos, 2014).

Vse to socialistično brbotanje, ki se je pred desetletjem prebujalo tudi v Braziliji, Boliviji in številnih drugih državah *Nuestre Americ*e, je bil alarm za ZDA, ki so konec julija 2009 v Hondurasu izvedle *coup d'etat*, kljub temu da so bile v Haagu že obtožene za vojaška posredovanja v Nikaragvi s honduraškega ozemlja v času hladne vojne ter da jih tokrat niso vodili republikanci, ampak Obama (in njegova državna sekretarka Hillary Clinton), ki je le tri mesece po državnem udaru v Hondurasu prejel Nobelovo nagrado za mir. Predsednika Zelayo so s pomočjo honduraške vojske preprosto odpeljali iz države in mu niso več dovolili prečkati državne meje (Sánchez, 2009; Mesto žensk, 2009; Gregorčič, 2009; Democracy Now, 2016b; Kinorama, 2016; Mescaró cine, 2016; in dr.). Ljudska gibanja, *grupos de base*, v Hondurasu pa so bila vse od izvolitve Zelaye ter tudi zaradi preporeda socialističnih vizij v *Nuestri Americi* takrat že tako množična, močna in vseprisotna, da se z ulic, zborovanj, zasedanj in forumov niso umaknila. A ZDA se je mudilo z zaostalimi implementacijami bilateralnih in multilateralnih neoliberalnih načrtov in sporazumov in pri tem jih nihče v Hondurasu ni mogel več zakonito ustaviti.¹⁹ Honduras je po juliju 2009 padel v popolno temo: odtlej teče kri, na stotine ljudi je umorjenih, umirajo tisti, ki se temi zoperstavljajo.²⁰

¹⁹ Glej opombo št. 25 v tem članku.

²⁰ Pučistično garnituro, ki je po *coup d'etat* vodila Honduras, so podprli tudi nekateri evropski poslanci, zlasti pa Aznarjeva *Partido popular* iz Španije, s katero je kot eden redkih v Honduras po-toval tudi slovenski poslanec v evropskem parlamentu Lojze Peterle.

Izris življenjske zgodovine Berte Cáceres

Berto Cáceres mi je prvič omenil Raúl Najera, aktivist in soustanovitelj gvatemalskih H.I.J.O.S.-ov²¹, ko sem jeseni 2006 iz Mehike, kjer sem bila priča zatrtju ljudske komune Ljudske skupščine ljudstev Oaxace (pod španskimi inicialkami APPO) in državljanski vojni, potovala prek Gvatemale v Honduras, Salvador in Nikaragvo. Kot opazovalka, očividka v različnih skupnostih, podpornica (*acampamentistka*) na zasedenih ozemljih kmetov brez zemlje ter ponekod zgolj kot raziskovalka ali aktivna udeleženka sem spremljala in beležila protihegemonška postajanja. Vsako od teh držav so že tedaj pretresali vstaje, množične mobilizacije, upori, zlasti pa je bilo čutiti intenco vzpostavljanja »ljudskih oblasti«, o katerih je govoril Denis (v Gregorčič, 2011). Teren je bil razgiban, a obetaven. Raúl je o Berti govoril v superlativih, čeprav o njenih konkretnih aktivnostih ni povedal veliko. Srečeval jo je na raznovrstnih zborovanjih, forumih, kongresih predstavnikov gibanj prebujajoče *Nuestre America*. Ker o Hondurasu in njegovih revolucionarnih kot tudi libertarnih praksah v znanstveni in strokovni literaturi ni bilo mogoče najti nobenih relevantnih referenc, je bil Raúlov kontakt izjemno pomemben. Hitro pa se je pokazalo, da me je zaupal izjemni ženski, borki, ki so jo že tedaj poznala prenekatere gibanja v Latinski Ameriki ter tudi v ZDA in Evropi.

Bilo je sredi oktobra 2006, dobro polletje po izvolitvi Zelaye, in v La Esperanzi so brbotale libertarne aktivnosti. Berta je bila zasedena od jutra do večera in skoraj povsod me je vzela zraven. Najprej pa me je peljala domov, k svoji mami, da mi je predstavila žensko, ki jo je neizmerno spoštovala in cenila, ter svoje otroke, ki so vstopali v najstniška leta. Potem pa me je dan za dnem potapljala v zgodovino Lenkov in ni pozabila omeniti padlih tovarišev in tovarišic, omenila mi je tudi pridobitve, ki jih je dosegla s svojo organizacijo v La Esperanzi, ali mi jih celo osebno pokazala: alternativna izobraževanja, skupščine, skupnostne šole za osnovnošolce, srednješolce, šola za učitelje, ženske kooperative, piratske radijske postaje, solidarnostne ekonomije, kot je kooperativa *Guinakirina*, ki na vezenine in v druge ročne izdelke vpisuje lenkovsko kulturo; sodelovanje s kooperativo *Red Comal* in uporabo njihove avtonomne denarne valute UDIS.²² Priča sem bila tridnevne simpoziju, na katerem je bila predstavljena tudi izdelava prvega lenkovskega slovarja. Srečala sem okrog devetdeset učiteljic in učiteljev, ki so tedaj diplomirali in bili napoteni v lenkovske vasi.

²¹ H.I.J.O.S. (*Hijos y hijas por la identidad y la justicia contra el olvido y el silencio* – Sinovi in hčere za identiteto in pravičnost, proti pozabi in tišini) je organizacija, ki so jo, kot je razvidno iz imena, ustanovili sinovi in hčere izginulih staršev, žrtev vodov smrti v času državljanske vojne. S to genocidno metodo je bilo, kot danes dokazujejo v Gvatemali, umorjenih prek 45.000 ljudi. O tej tematiki je na podlagi obsežnega terenskega raziskovanja poglobljeno pisal Kralj (2008).

²² To je Mreža skupnosti alternativne blagovne menjave, ki posluje z UDIS (*Unidades de intercambio solidario* – Enote solidarnostne menjave). V dvajsetih letih so povezali prek 100 skupnostnih organizacij in odprli prek 50 zadružnih trgovin. Glej Sánchez de la Blanca, 2015.

A kako so se lahko razvile tako prodorne in daljnosežne protihgemonske prakse, o katerih se sicer toliko razpravlja v akademskih in aktivističnih krogih na globalnem Severu, tam, sredi gozdov Intibuce pa je že leta 2006 raslo in se razvijalo alternativno, skupnostno soupravljanje in samodoločanje, in to z avtonomnimi koncepti, neobremenjenimi z zapatistično poetiko, na katero se, v nemoči snovanja alternativnih svetov, nenehno sklicujemo na Zahodu? Torej, kako so lahko Lenki razvijali »ekologije produktivnosti«, »ekologije vednosti«, »medkulturne prevode« in »sociologije postajanj«, če njihove daljnosežne prakse povzamem z bolj strnjenimi koncepti Santosa (2014)?

Lenkovska mitologija in svetost Gualcarque sta že v osemdesetih letih 20. stoletja lenkovske ženske in njihove družine pognali v boj proti golosekom, ki jih je vlada odobrila korporacijam. Med prvimi je stala Berta Flores, porodničarka, aktivistka in humanistka v regiji Intibucá, ki je svoji hčerki že tedaj kazala, kaj je dostojanstvo, kot ga pojmujejo Lenki, kaj je sveta reka, kako se je treba zoperstaviti

Berta Cáceres med predavanjem. Foto: Marta Gregorčič.

vsakemu, ki bi oskrnil mater Zemljo. Kot trikratna županja La Esperanze in z enim mandatom kongresnice v Intibuci, je Berti Flores uspelo v nacionalno zakonodajo vpisati mednarodni kodeks, ki zahteva prostovoljno, predhodno in informativno soglasje staroselskih skupnosti, preden se razvojni projekti, kot so jezovi in rudniki, postavijo na njihovih ozemljih (Pearce, 2017). Tovrstna zakonodaja je v nekaterih sosednjih državah že ustavila agresivno uničevanje staroselskih skupnosti in njihovih naravnih virov, kot je precendenčen primer ustavitve gradnje rudnika zlata

v Sipakapi v Gvatemali leta 2007, ki sta ga podobno kot gradnjo jezu Agua Zarca v Hondurasu vodili kanadska in gvatemalska korporacija Goldcrop in Montana.²³

Berta Cáceres je bila tako rojena v boj svoje matere, ne le zoperstavljanja, temveč tudi politike in zakonodaje, ki je sposobna zaustaviti neoliberalne »stave«. Rojena je bila v prakse kozmopolitanizma, ekologije življenja, borbenosti staroselskih žensk, pa tudi lakote, pomanjkanja in revščine, ki je značilna za ta del države kot tudi za pretežni del Hondurasu. Prav tako je že kot študentka vstopila v salvadorsko državljansko vojno, v kateri je skupaj s partnerjem in svojo mamo skrbela za begunce in otroke izginulih revolucionarjev, ki so jih morili vodi smrti. Leta 1993, ko je bila stara 23 let, je diplomirala iz pedagogike in soustanovila staroselsko organizacijo, ki jo danes poznamo pod španskim akronimom COPINH (*Consejo Cívico de Organizaciones Populares e Indígenas de Honduras* – Civilni svet ljudskih in staroselskih organizacij v Hondurasu). Organizacijo, ki se proti »politikam smrti«, kot jih je Berta imenovala (kapitalizmu, patriarhatu in rasizmu), bori s »politikami življenja« (za mater Zemljo, za človekove pravice in človeško dostojanstvo). Sprva je COPINH deloval predvsem v dobrobit *rekuperacije*²⁴ lenkovske zgodovine, kulture, identitete in tudi revolucionarnih bojov, a po desetletju delovanja v lokalnih okoljevarstvenih zoperstavljanjih so se začeli povezovati v večja ljudska zborovanja, fronte in bloke na regionalni, nacionalni in mednarodni ravni. Po letu 2005 je COPINH postal poleg COFADEH-a²⁵ ena od vodilnih organizacij, ki se je zoperstavila implementiranju geostrateških projektov ZDA in zlasti njihovim smrtonosnim praksam (umori, pobijanja staroselskih voditeljev, ustrahovanja itn.).

Po *coup d'état* je Berta s COPINH-om mobilizirala zoperstavljanja staroselcev, žensk, feministk, skupnosti LGTBQ, kmetov, delavcev, sindikalistov, študentov, različnih etničnih manjšin, zlasti Garifunov (potomcev afriških sužnjev in staroselcev ali evropskih priseljencev), pa tudi vernikov idr. tako proti represiji pučistične vlade kot tudi proti ameriški vojski, korporacijam in transnacionalnim

²³ Upor majevskih ljudstev je prikazan v dokumentarnem filmu *Sipakapa ni naprodaj* (Revenga, 2005).

²⁴ Pojem *rekuperacija* (rekuperacija zgodovine, identitete, znanj, vednosti, revolucionarnih bojov itn.) uporabljajo domala vsa protihegemonška gibanja v Latinski Ameriki in ima izvorno latinski pomen: *re-cuperare* – spet zadobiti, nazaj dobiti, nazaj si pridobiti ter tudi spet osvoboditi oz. rešiti.

²⁵ COFADEH (*Comité de Familiares de Detenidos-Desaparecidos en Honduras* – Svet sorodnikov pridržanih in izginulih v Hondurasu) je nastal že leta 1982, a je podobno že omenjeni organizaciji H.I.J.O.S. iz Gvatemale. Ustanovilo ga je šestnajst družin izginulih in počasi je prerasel v največjo nevladno organizacijo za človekove pravice v državi. Sprva si je prizadeval dokazati, da so bila hudodelstva zoper človečnost in vojna hudodelstva na območju Hondurasu storjena po naročilu ZDA in da sta jih izvedla vojska ZDA ali njeni plačanci. Obsodba genocida, za katero so si vrsto let prizadevali člani COFADEH, pa ni bila mogoča, saj so ZDA s podpisom dvostranske pogodbe s honduraško vlado zagotovile imuniteto svojih državljanov pred Mednarodnim kazenskim sodiščem. V Hondurasu je zato danes nemogoče kazensko preganjati zločinca, ki so zagrešili zločine proti človečnosti, če so ti državljani ZDA. Prav decembra 2006, ko sem bila v Hondurasu, je COFADEH po štiriindvajsetih letih delovanja predstavil prvo delo, ki razkriva in natančno popisuje osem »izginotij« okoljevarstvenikov v Hondurasu (COFADEH, 2006).

tujim investitorjem. Prizadevanja za vrnitev demokratično izvoljenega predsednika Zelaye in za novo ljudsko ustavo so rodila *poder popular*, množična vseljudska zborovanja, v katerih je bila Berta najbolj izpostavljena glasnica ljudskih oblasti. ZDA so na oblast ponovno postavile začasnega diktatorja, ki je nemudoma začel s kriminalizacijo predstavnikov staroselskih in drugih gibanj, Honduras pa je postal najnevarnejša in najnasilnejša država na svetu: odtlej ima največji delež umorov glede na število prebivalstva; uvršča se na drugo mesto po številu umorov v mestih (San Pedro Sula) in je najnevarnejša država na svetu za okoljevarstvene aktiviste (Democracy Now, 2016a; 2016b; Carlsen, 2016). Slednjih je bilo med letoma 2010 in 2016 umorjenih prek 124. Po večini so bili to voditelji staroselskih skupnosti ter okoljevarstveni aktivisti. »V brezpravni državi, kot je Honduras, družbene in človeške žrtve nič več ne štejejo.« (Carlsen, 2016) Če je brezpravnosti za kolonialna in imperialna zgodovinska obdobja težko oporekati, pa je sodobna brezpravnost staroselcev ne le v Hondurasu, temveč tudi drugod po svetu, predpogoj za neovirano korporativno plenjenje (več o tem glej Santos, 2014).

Preden nakažem, kakšna je bila cena Bertine smrti, bom čim sistematičnejše povzela, kaj vse je Berta s COPINH-om ustvarila do leta 2006, da predstavim širino in globino *otros mundos*, ki jih živijo Lenki v La Esperanzi in širše v Intibuci.²⁶ Med brezpravnimi in nepisanimi obubožanimi staroselci je COPINH prepoznal potrebo po opismenjevanju, zato je Berta s svojo organizacijo razvila celo mrežo šol in programov, tudi šolo za kvalifikacijo učiteljev (*Escuela de Capacitation de Docentes*), ki so po koncu izobraževanja napoteni v skupnostne vaške šole, kjer izvajajo programe za osnovnošolce. To je edini način, da Lenki in vsi, ki jim država ne zagotavlja niti osnovnega šolstva, sploh dobijo možnost izobraževanja, in ti so večina v Hondurasu (enako, kot se je zaradi privatizacije ali pa zgolj zaradi opuščanja financiranja javnih vaških šol prekinilo osnovnošolsko izobraževanje po številnih vaseh in skupnostih v Mehiki, Gvatemali, Salvadorju in še kje, pa tudi v Indiji idr.). V vseh izobraževalnih procesih se je COPINH povezoval tudi z jezuiti, ki imajo v Hondurasu (kot tudi v Salvadorju) izjemno močno libertarno tradicijo, in kot je poskušal učiti Freire, še danes delujejo v dobrobit najbolj deprivilegiranih tudi gverilsko, če je treba, po vzoru svojega mučenika, salvadorskega škofa Óskarja Romera, ki so ga leta 1992 ubili vodi smrti.

Prav tako pa je bil COPINH predvsem z Berto vpet v druga protihegemonska zoperstavljanja v Latinski Ameriki, ZDA in Evropi, za kar so leta 2007 v La Esperanzi postavili poseben mednarodni izobraževalni center in zatočišče, imenovan La Utopia. Center je bil simbolno postavljen na kraj poseka, ki se mu je zoperstavila Bertina mama že v osemdesetih letih 20. stoletja in kjer je COPINH celotno območje spet pogozdil in ga namenil za spominski park. Center je namenjen alternativnim pedagogikam (okoljevarstvenim, naravoslovnim, družboslovnim); epistemo-

²⁶ Pedagoške in komunitarne prakse v COPINH-u sem natančneje analizirala v nekaterih drugih prispevkih (Gregorčič, 2008a; 2009; 2011), iz katerih so tu strnjena razmišljanja.

logijam zoperstavljanja; izmenjavi vednosti, izkušenj, praks, sprememb, zmag in porazov v lokalnih in globalnih zoperstavljanjih; mednarodnim srečanjem; deluje kot knjižnica, dokumentacijski center, kot muzej lenkovske kulture, kot prostor za dnevno srečevanje žensk itn. Prav tako je La Utopia zatočišče za begunce, žrtve političnega nasilja in represije v državi.

Berta je v organizaciji COPINH in med lenkovskimi skupnostmi, s katerimi je delovala, uveljavljala Freirejevo pedagogiko zatiranih (Freire, 2000/1972) kot tudi druge kritične pedagoške pristope, ki so prerasli v transformativno in kritično pedagogiko samodoločujočih skupnosti. Ta je vključevala ne le vzajemno, dialoško in horizontalno kritično učenje in polnomočenje, pač pa tudi vzajemno soraziskovanje (*militancia de investigación*) med skupnostmi, med skupinami, med spoli, med ženskami, med utišanimi, med zatiranimi itn. Ta dvojni in vzajemni proces – na eni strani »učee se učenje« in »proizvajajoče se učenje«, kot ju je pojmoval Freire (2000/1972) in na drugi strani militantno soraziskovanje, kot ga denimo

Izobraževalni posvet COPINH. Foto: Marta Gregorčič.

pojmuje *Colectivo situaciones* (2003; 2005) – je prav na račun »neslutnega, nenačrtovanega in neimplementiranega srečevanja preizkusov« (*Colectivo situaciones*, 2003) ter »snovanja kompozicij, ki spodbuja vprašanja in elemente alternativne družbenosti« (*Colectivo situaciones*, 2003) lahko proizvedel nove in drugačne družbenosti, nova in drugačna razmerja, nove solidarnostne ekonomije, *potencie*, *otros mundos* v številnih vidikih življenja v Intibuci.

Berta je s COPINH-om v lastni organizaciji in med lenkovskimi skupnostmi zgradila »radikalne pedagogike horizontalnih stekališč« (Gregorčič, 2008a), saj je večina pedagoških praks, ki so jih uporabljali, prerasla »izobraževalne programe« ter se usidrala v redna srečevanja (*reuniones*) in skupščine (*asambleas*), na katerih se člani lenkovskih skupnosti dogovarjajo o skupnostnem soupravljanju, samodoločanju in zoperstavljanju korporacijam, vojski, oblastnikom. To pomeni, da pedagoške prakse niso namenjene neformalnemu ali priložnostnemu vzajemnemu ljudskemu učenju, pač pa predstavljajo same načine (metode in principe), s katerimi se skupnosti samoupravljajo, saj delujejo kot *conscientização* srečanja (Freire, 2000/1972), prek katerih staroselke in staroselci gradijo subjektivitete participativnih demokratičnih in protihegemonskih postajanj. Te »proizvajajoče pedagogike«, ki sem jih prepoznala tudi v solidarnostni ekonomiji Cecosesole v Venezueli, v *Čatisgarhski* osvobodilni fronti v Indiji kot tudi v vrsti drugih protihegemonskih samoupravljanjih skupnosti, sem poimenovala *learning-by-struggling* oz. *učenje-v-boju* (Gregorčič, 2017b).²⁷ Te pedagogike so v zadnjih petih desetletjih iz zelo različnih teoretskih in epistemoloških ozadij (in rekuperacije teh libertarnih tradicij) gradile tako nove epistemologije zatiranih skupnosti, nove participativne demokratične in avtonomne samoupravne politike – *potencie* (Gregorčič, 2011) kot tudi nove ekonomije oz. »ekologijo produktivnosti« (Santos, 2014). COPINH se je z Berto poleg bolj prepoznavnih in globalno odmevnih avtonomnih zapatističnih skupnosti v Chiapasu, samoupravljanjih skupnosti iz Porta Alegre v Braziliji ter vrste drugih *potencij*, postavil na zemljevid najprodornejših protihegemonskih postajanj.

Coup d'état + umor = svoboda korporativnemu plenjenju

Konec leta 2006, ko se je Zelayi iztekalo prvo leto mandata, so se številni predstavniki gibanj v Hondurasu in tudi v širši regiji norčevali iz njega: »Tisti dan, ko je pri Chávezu, govori o socializmu, drugi dan, ko je pri Bushu, pa o neoliberalizmu.« Ker Zelaya ni imel ne socialistične ali protimperialne agende niti retorike, je bilo težko ugibati, kakšno stališče bo pri določenih mednarodnih politikah zavzel in kaj implementiral. Berta pa se iz Zelaye ni norčevala. Razumela ga je kot »stavo« na edino antiimperialno možnost, ki jo je Honduras kot država dobil v zadnjih sedemdesetih, osemdesetih letih, v obdobju njenega življenja in življenja njene matere. Berta je bila prepričana, da morajo COPINH in tudi druge organizacije, v katere je bila vpeta, nastalo situacijo izkoristili po najboljših močeh.

²⁷ Zadruga Cecosesola (*Organismo de Integracion Cooperativa or Organism for Cooperative Integration*) je nastala leta 1967 v času diktature v državi Lara v Venezueli. Chhattisgarh Mukti Morcha (CMM) – Čatisgarhska osvobodilna fronta, o kateri govorim v zadnjem delu tega prispevka, pa leta 1982 v Indiji. Več o tem glej tudi Gregorčič (2011; 2017b).

Zakaj je bilo treba brezpogojno odstraniti demokratično izvoljenega honduraškega predsednika in za tem umoriti še globalno pripoznano okoljevarstvenico Berto Cáceres?

Za *coup d'état* leta 2009 stojijo tri konkretna dejanja Zelaye: pod prisilo ljudskih gibanj je Honduras leta 2008 pristopil k ALBI, kar je pod vprašaj postavilo vse korporativne in zasebne mega projekte: začasno so bili ustavljeni načrti privatizacije vode, korporativni posegi v naravne rezervate, goloseki, naftne koncesije itn., predvsem pa izgradnja suhega koridorja prek Hondurasa, ki bi združil Pacifik in Atlantik in je hkrati obsegal tristo projektov novih hidroelektrarn ter vrsto novih rudnikov in turističnih oaz za potrebe ZDA.²⁸ Že do tedaj je bilo prek trideset odstotkov honduraškega ozemlja namenjenih (in danih v dolgoročen najem) transnacionalnim neoliberalnim projektom. Drugič, Zelaya je nameraval v šestdesetih dneh prestrukturirati največjo vojaško bazo ZDA na tujem ozemlju, Palmerolo, za civilne namene ter jo uporabiti za uresničevanje sporazumov z drugimi državami *Nuestre Amerike* (Sánchez, 2009). Ta njegova zaveza je pričela teči junija 2009 in bi bila konec julija, ko je bil napovedan še referendum o novi ljudski ustavi, uresničena. Na referendumu bi se morali državljanke in državljanji odločiti o začetku procesa ustavodajne skupščine, ki bi lahko pripeljala do nove, ljudske ustave, kot so to dotlej že izvedle nekatere države bolivarskega procesa. ZDA niso mogle dopustiti realizacije referenduma in prestrukturiranja Palmerole, ALBA pa je preprečevala izvedbo njihovih že zastavljenih strategij.

Kljub državnemu udaru so gibanja v Hondurasu nadaljevala svoj boj in samodejno v La Esperanzi spisala novo ljudsko ustavo. Berta je bila srce teh prizadevanj kot tudi vseh poskusov, da bi Zelayo vrnili v državo. ZDA in honduraška oligarhija (vključno z ustavnim sodiščem in vojsko) so nastavili začasnega predsednika, pučista Roberta Michelletija, za predsednika pa so želeli pozneje, ko bi se situacija pomirila, nastaviti opozicijskega voditelja Porfiria Loba, ki je leta 2010 tudi prevzel vlado in začel dosledno uveljavljati »sporazume smrti«. Slednje nadaljuje tudi njegov naslednik Juan Orlando Hernández. Berta je bila prisiljena v izgnanstvo. Agitirala je v EU pa tudi z neposrednimi apeli na Hillary Clinton, ki je tedaj imela v rokah upravljanje Hondurasa.²⁹ Mednarodne solidarnostne mreže, ki jih je Berta

²⁸ Največji strateški projekti, ki jih ZDA po letu 2000 poskušajo implementirati v Srednjo Ameriko, so: Načrt Puebla Panama; Območje svobodne trgovine za Amerike; Sporazum o prosti trgovini za Severno Ameriko, ki ga poznamo pod angleškimi inicialkami NAFTA in različica za Srednjo Ameriko – CAFTA; Zveza za varnost in blagostanje Severne Amerike itn. Vsi ti sporazumi delujejo v zelo podobnih okvirih kot posebne ekonomske cone (kar pomeni, da država s koncesijo za 99 let odda del svojega ozemlja korporaciji, ki pa ni zavezana upoštevati nacionalne zakonodaje, prav tako sme ozemlje izkoriščati z vsem, kar je na njem, tudi s prebivalci, nad katere lahko, če tako hoče, pošlje tudi vojsko, saj so to brezpravna ozemlja, na katerih se vzpostavi režim korporacij. Slednji pa je skoraj po pravilu diktatorski.). Projekti se napajajo iz neposrednih (tujih) investicij in bančnih posojil, ki pa ne prihajajo samo iz ZDA, temveč zlasti iz Evrope in Kitajske.

²⁹ Glej obsežne dokumentacije na: <https://www.copin.org/>; <http://bertacaceres.org/>; Democracy Now, 2016b; COPINH, 2016; Kinorama, 2016; in drugje.

spletla že pred udarom, so ji pomagale, da je neposredno govorila z določevalci usode njene države. Zaradi maltretiranja, ustrahovanja in zapiranja članic njene družine ter članov in članic COPINH-a se je bila prisiljena vrniti domov, v zapor. V času državnega udara je bilo v Hondurasu ubitih 94 ljudi, kar 26 od njih je bilo travestitov, kar kaže na globoko patriarhalnost in tudi spolno in seksualno zaznamovanost taktik pučistov, kajti največje nasilje, trpinčenje in zlorabe so poleg drugih marginaliziranih in stereotipiziranih skupin in brezpravnih skupnosti utrpele ženske.³⁰ Berta je tudi pod novo diktaturo svoje delo nadaljevala enako prepričljivo, neustrahovano in zagnano kot pred tem.

V začetku leta 2010 so v lenkovske gozdove, na lenkovsko zemljo, bogato z rudninami in minerali, nad reke in v naravne rezervate pridrveli izvedbeniki korporativnih načrtov. Prve so se na Berto in COPINH obrnile lenkovske vaške skupnosti iz Río Blanco. Izkazalo se je, da bodo domala vse reke na lenkovski zemlji spremenili v verige jezov s hidroelektrarnami, tudi Gualcarque, in da proizvedena električna energija ne bo ostala Lenkom, ki je še danes nimajo, niti Hondurasu, kjer je primanjkuje, temveč bo namenjena električni preskrbi ZDA. Berta se je začela nemudoma pogajati z vsemi podjetji, vpletenimi v konstrukcijo hidroelektrarn, in tudi z vladami vpletenih držav.

Glavno in najbolj izpostavljeno zoperstavljanje je Berta s COPINH-om začela na jezu Agua Zarca na reki Gualcarque in dosegla, da je projekt zastal. Hidroelektrarno na Agua Zarca je gradila zasebna korporacija imenovana DESA (*Desarrollo energetico SA*), katere večinski lastnik je bilo podjetje PEMSA (*Potencia y Energia de Mesoamerica*), registrirano v Panami, ter ga je tako kot tudi DESO vodil Roberto Castillo, honduraški pripadnik nekdanjih vodov smrti. Projekt hidroelektrarne so financirali Mednarodna finančna korporacija (to je zasebni sektor pri Svetovni banki), dve razvojni banki iz Evrope (Nizozemska razvojna banka FMO in Finska banka za industrijsko sodelovanje FinnFund) in Srednjeameriška banka za gospodarsko integracijo (CABEI). Glavni tuji investitorji pa so bili že omenjena največja globalna korporacija za gradnjo hidroelektrarn – Sinohydro s sedežem na Kitajskem – ter dve podjetji za proizvodnjo turbin – Siemens in Voith Hydro s

³⁰ Berto sem v Slovenijo v okviru naše podporne organizacije, Dost' je!, ki sodeluje s COPINH-om, povabila konec leta 2009 na festival Mesto žensk, ki je nosil naslov Svetovni Jug. Prav tako sem povabila tudi Sudho Bharadwaj (Indija), o kateri govorim na koncu tega prispevka, predstavnico APPO iz mehiške Oaxace, tudi Domitilo Barrios de Chungara (o kateri govorim na koncu tega prispevka) ter številne druge ženske iz protihgemonskih gibanj globalnega Juga, ki so vse po vrsti najprej potrdile udeležbo, a jo v zadnjem hipu tudi preklicale. Domitila je bila edina, ki je nismo mogli priklicati, saj nam kljub pomoči bolivijske ambasade na Dunaju ni uspelo stopiti v stik z njo. V vseh omenjenih državah so bila gibanja prav tedaj podvržena grozljivi vojaški represiji. Berta je bila zaradi pučističnega preganjanja aktivistov v Hondurasu tedaj že v izgnanstvu v Nemčiji in je v Slovenijo iz Hondurasa napotila dve svoji tovarišici, predstavnici feministične in ženske skupine, ki sta v Škucu predstavili grozljivo nasilje nad ženskami, feminicide, poboje in posilstva, ki so tekli vzporedno s pučističnimi režimi. Celoten video zapis feministke Melisse Cardozo iz organizacije *Feministas en resistencia* ter Eve Cristine Urbina iz *Centro de Estudios para la Mujeres*, obe vključeni v *Frente Nacional de Resistencia Contra el Golpe de Estado en Honduras*, je objavljen na spletni strani Mesta žensk, 2009.

sedežem v Nemčiji.

Potem ko je Berta uporabila vse zakonite možnosti pritiska in vplivanja v Hondurasu, na drugih nacionalnih in mednarodnih ravneh, se je skupaj z vaščan-kami in vaščani ter tovarišicami in tovariši iz COPINH-a postavila na cestno bloka-do pred jez ter s telesom preprečevala pričetek gradnje. Korporacije so pošiljale policijo, vojsko, plačance. Vsak incident je imel smrtne žrtve na strani COPINH-a. Prvi je bil leta 2013 ubit Tomás García, prepoznavni član COPINH-a, oče sedmih otrok, Bertin sodelavec in prijatelj. Odtlej so skupnosti okrog Agua Zarca skoraj vsak mesec žalovale in se ob Gualcarque poslavljale od svojih tovarišic in tovarišev. Če zoperstavljavcev vojska ali policija ni ubila na sami cestni blokadi, kjer so vsak dan ob njih stali tudi mednarodni očitvidci, opazovalci ali novinarji, pa so jih ubijali ponoči in doma, v vaseh, na ulicah, umore pa prikazovali kot medsosedske kon-flikte ali pa kot trgovino z drogami (*narcotrafiko*). Sledi, ki so vedno vodile do DESE in gradbišča na Agua Zarci, so poskušali zabrisati s podkupovanji tistih vaščanov, ki se niso zoperstavljali.

Zaradi neutrudnega Bertinega prizadevanja sta se Svetovna banka in kitajski Sinohydro naposled umaknila, čeprav je DESA takrat prejela že 40 odstotkov vseh posojil. Berta pa je bila zaradi zmage nad korporativnim kapitalom nagrajena z Goldmanovim okoljevarstvenim priznanjem, sama pa je zmago razumela kot pomemben korak, s katerim se bo COPINH vpisal v zgodovino protihegemonskih zoperstavljanj v Hondurasu: »Zdaj se končno lahko imenujemo hčerke in sinovi Lempire!« Odtlej je morala živeti pod 24-urno dnevno zaščito honduraške policije, saj so mednarodne človekoljubne organizacije ugotavljale zelo veliko verjetnost, da jo bodo lastniki DESE, ki so delo na Agua Zarca kljub umiku finančnih kor-poracij nadaljevali, ubili. Berta je, obkrožena z osebnim državnim varovanjem, svoje zoperstavljanje nadaljevala. Nagrada je bil trenutek, ko smo si vsi, ki smo jo poznali, spremljali in podpirali, oddahnili. Verjeli smo, da je Berta končno postala prevelika, da bi jo pokončali. A v manj kot letu dni smo spoznali tudi, da je s svojimi zoperstavljanji postala prevelika, da bi jo lahko branili. Samo dva tedna za Berto, 15. marca 2016, je bil ubit njen tovariš iz COPINH-a Nelson García in istega leta še sedem drugih Bertinih tovarišic in tovarišev. Evropske banke in korporacije so še naprej podpirale DESO. Tragični umori, ki so se nadaljevali tudi v letu 2017, in ne nazadnje še poskus umora Bertine hčerke, 26-letne Bertite Zúniga Cáceres, ki po materini smrti vodi COPINH, so vendarle prisilili tudi evropske financerje in pod-jetja, da odstopijo od projekta.

Berta je že leta 2006 govorila: »Nočemo, da mednarodne organizacije v naši skupnosti financirajo smrt, kri in iztrebljanje.« Ta stavek je ponovila v prenekaterih političnih izpostavljanjih. Že tedaj je poudarjala, da bolj kot *gringos*, honduraška oligarhija, vojska in vlada, smrt v Intibuci sejejo korporacije iz Evrope. Te je doživljala kot bolj zlovesče kot pa same ZDA, ki so zaznamovale imperialno zgo-dovino in pišejo neoliberalno sedanost njene države. Izpostavljala je prav nemške korporacije za gradnjo hidroelektrarn. Kot se je izkazalo, je prva svoja posojila pre-

klicala CABEI, julija 2017 sta sledili evropski banki in kot zadnja sta iz projekta DESE, ki še vedno teče in ni končan, izstopila nemška Voith Hydro in Siemens.

Kdo je bila Berta Cáceres? Kdo postaja po svoji smrti? Kako jo bomo živeli naprej? Berta je pogosto rekla, »*Somos guerreras y guerreros ... Smo borke in borci, ki izhajamo iz ljudstva, ki izraža svojo suverenost, dostojanstvo in življenje*«, pa tudi »smo ljudstvo, ki je zraslo iz zemlje, vode in koruze«. Bila je ženska, ki je preživela triintrideset neuspešnih poskusov umora. V javnost je večkrat prišel seznam načrtovanih umorov okoljevarstvenih aktivistov, ki ga je imela honduraška vlada. Bertino ime je bilo prvo na seznamu (Carlsen, 2016). Čeprav se je vsega tega dobro zavedala in je neštetokrat tudi komentirala to možnost za domače in tuje medije (vsi ti posnetki so še danes dostopni in tudi razmnoženi po spletnih medijih), je predvsem delovala, se zoperstavljala, kot da bi od tega živela in dihala. Še zadnje popoldne, le nekaj ur, preden je bila ustreljena, je Berta z mehiškim sodelavcem Gustavom Castro Soto predavala v eni od lenkovskih skupnosti:

Razumeti moramo, zakaj so vsi ti projekti nad upravljanjem honduraške vlade. Zakaj so sposobni mobilizirati antiteroristične sile, kot je *Tigre*, vojaško policijo, državno policijo, varnostne službe, morilce itn. Za vso to močjo se skriva nekaj velikega, nekaj večjega od nje same, da jo lahko premika. (COPINH, 2016)

Berto so ubili na njenem domu in poleg nje so dvakrat ustrelili tudi Sota, ki pa je poskus atentata preživel. Policija je Sota poskušala nemudoma inkriminirati za Bertinega morilca, četudi je to človek z dolgo zgodovino protihegemonskih zoperstavljanj v Mehiki in Srednji Ameriki, četudi je bil njen osebni prijatelj, ne nazadnje pa tudi edini, od katerega se je poslovila.

Lovci na Bertino glavo so bili, kot nam v letu 2017 razkrivajo sodni procesi proti Bertinim morilcem, izurjeni plačani morilci, dresirani v vodih smrtih, ki sta jih najeli honduraška vlada in DESA za blaginjo globalnih korporacij.³¹ Formula *coup d'etat* + umor = svoboda korporativnemu plenjenju se je upravljavcem s honduraškim naravnim bogastvom in življenjem na njem vendarle obrestovala.

Od »sociologije odsotnosti« k »sociologiji postajanj«

Družboslovno in humanistično osiromašenje, ki se začne kazati zlasti po vzponu neoliberalizma v 70. letih 20. stoletja, odseva nemoč kritične misli, zlasti marksizma oz. marksizmov, anarhizma/ov, socializma/ov, frankfurtovcev itn.

³¹ Glej obsežno dokumentacijo na: <https://www.copinh.org>; <http://bertacaceres.org>; Tovar, 2017; Pisa, 2017; in drugje.

ter ne nazadnje tudi feminizmov ter vrste drugih antiavtoritarnih, kritičnih, avantgardnih in alternativnih pristopov, ki vznikajo iz situacionizma, leta 68, operaizma, guevarizma itn. Vsi ti pristopi zapostavijo tako antikolonialne kot tudi številne antiimperialne, antiavtoritarne, antipatriarhalne, predvsem pa staroselske epistemologije ter zoperstavljanja mnogoterih brezpravnih skupnosti in posameznikov z globalnega Juga. Povsem enako kot na račun delavskih in razrednih vprašanj zapostavljajo in relativizirajo nov »družbeni fašizem« (Santos, 2014), ki kot politika in orodje neoliberalizma vznika zlasti na globalnem Jugu, zapostavljajo in relativizirajo tudi vse zoperstavljavke in zoperstavljavce novodobnemu fašizmu. Kognitivne procese, ki so botrovali evropocentrični ujetosti in zastrtosti, Santos (2014) pojasni s konceptoma »epistemologija slepote« in »sociologija odsotnosti«, s spoznanjem, da globalne družbene pravičnosti ne bo mogoče doseči brez globalne kognitivne pravičnosti. Torej s spoznanjem, da je treba sociologijo odsotnosti transformirati v »sociologijo postajanj« (ibid.).

Sociologija postajanj pa je že lep čas na delu zlasti na globalnem Jugu, ki je potisnjen na drugo stran prepadne matrice, v paradigmo prisvajanja in nasilja (ibid.). Berta je le ena od žensk, ki stoji za mitom. Le ena od žensk, ki zamolčane epistemologije *rekuperira*, na novo oživlja in priključuje s svojo življenjsko zgodovino in smrtjo. Podobno kot Berta v družboslovne in humanistične »praznine« že od druge polovice 20. stoletja vdirajo številne druge ženske, zlasti ženske z globalnega Juga. Na primeru treh žensk – Domitile Barrios de Chúngrara, Sudhe Bharadwaj in Arundhati Roy – bom v nadaljevanju izrisala tri vidike te obetajoče sociologije, ki jo vidim: a) v resonancah protihegemonskih zoperstavljanj; b) v pričevanjih (*testimonios*), ki je kot nov literarni žanr vzniknil iz Latinske Amerike, a hkrati tudi kot preboj epistemologij Juga v evropocentrične akademske realnosti; in ne nazadnje c) v mi-racionalnost (*we-rationality*). Če ne bi bolivijska staroselka Domitila Barrios de Chúngrara napisala prelomnega avtobiografskega pričevanja o zoperstavljanju žensk in delavcev v rudnikih kositra v šestdesetih letih 20. stoletja, indijska Čatisgarhska osvobodilna fronta (*Chhattisgarh mukti morcha* – CMM) najverjetneje ne bi uporabila strategij bolvijskih zoperstavljanj, ki so Sudhi Bharadwaj in boju rudniških delavcev, adivasijev, dalitov³² in drugih brezpravnih v Čatisgarhu prinesli pomembne in daljnosežne zmage proti korporativnemu plenjenju in

³² Sodobna indijska družba pozna vrsto delitev in razlikovanj med mnogoterimi družbenimi skupinami, kastami, razredi, etnijami in drugimi identitetami. Za enakopravnejši dostop vseh populacij do družbenih storitev in dobrin indijski državni sistem razlikuje tri družbene skupine: *forward class* (FC) ali napredni razred, v katerega sodi od 36 do 39 odstotkov populacije; *other backward classes* (OBC) ali drugi nerazviti razredi, ki zajemajo več kot 37 odstotkov populacije, ter *scheduled castes* (SC) in *scheduled tribes* (ST) ali uradno priznane kaste in uradno priznane staroselske skupine, ki predstavljajo okoli 24 odstotkov populacije. Razvrstitev je za OBC in SC ter ST pomembna, saj imajo pripadniki teh skupin zagotovljene določene kvote za dostop do javnih služb, izobraževanja, zemlje, raznih drugih sredstev in servisov, ki so jim zaradi slabega ekonomskega položaja, kastne pripadnosti ali kakšne druge opredelitve sicer nedostopni. Med SC pogosto uvrščajo dalite (nedotakljive), med ST pa adivasije oziroma staroselske skupnosti. Tisti, ki jim te kategorije niso uradno priznane, niso upravičeni do ugodnosti ali socialnih korektivov.

nasilju (Sadgopal in Namra, 1993; Gregorčič, 2008b).³³ Kot večina zoperstavljanj v Indiji bi verjetno gradila na eni od tisočerih različic komunizma, ki na tej podcelini še vedno velja za politično (tu mislim strankarsko) utopijo. In če Arundhati Roy ne bi za nekaj dni stopila v gozdove med nekdanje *naksalite*³⁴ oz. novodobne maoiste in s svojo literarno tankočutnostjo zapisala strašljivega obraza staroselskih skupnosti, nad katerimi država izvaja genocid, se ta njihova »mi-racionalnost«, ki jo gradijo protihegemonika postajanja v CMM in desetletja zatrti maoisti v gozdovih rdečega koridorja, nikdar ne bi mogli izrisovati kot del protikolonialne in protiiimperialne epistemologije, kot del sodobnega protifašističnega zoperstavljanja. Prav tako bi se njihova zoperstavljanja še naprej smatrala za periferna, obrobna in lokalna, a so z uporabo Domitilinih in drugih pričevanj postala globalna – saj so sposobna vključevati sebi tuje, nedomače koncepte, kontekste, pojme in strategije, torej so bila sposobna »medkulturnih prevodov« (Santos, 2014) v času, ko o protihegemoniki postajanjih v akademskem diskurzu še ni bilo razprav.

33 Nadaljnji zapis se naslanja na poglobljene intervjuje, ki sem jih v obsežnem trimesečnem raziskovanju v okviru podoktorskega projekta v Indiji opravila med septembrom in novembrom 2007: z zdravnikom Saibalom Jano iz CMM-bolnice *Shaheed* v kraju Dalli Rajhara; s pedagogom dr. Anilom Sadgopalom iz Bhopala; s pravnico Sudho Bharadwaj (CMM) iz Bilaspurja; z Ramkunwar Rawat, eno od vodilnih žensk v gibanju *Narmada bačao andolan*; z Madhuri Krishnanswamy, voditeljico koordinacije *Jan sangharsh morča* – združenja, v katerem delujejo daliti, adivasiji, ljudje brez zemlje in lastnine, delavci in kmetje; z odvetnico Vrindo Grover iz Delhija; s profesorjem politologije dr. Hargopalom z Univerze v Hyderabadu; s predstavnikom Foruma za človekove pravice, dr. Balagopalom v Hyderabadu; z aktivistko Rachno Dhingra na sedežu organizacije Bhopalska skupina za informiranje in delovanje; z novinarjem Subhashem Gatade iz Delhija; z režiserjem Amar Kanwarjem iz Delhija; s Kaladasom Dahariya, vodjo sindikata CMM v Bhilajju; z voditeljem Indijske komunistične zveze Ravijem Sinho iz Delhija; s Sri Nivasom Raom, predsednikom Progressivne ljudske organizacije in nekdanjim gverilcem naksalitov v Kurnoolu v državi Andhra Pradeš; s telgujskim pesnikom Varavaro Raom, ki je bil tedaj tudi edini javni glas maoističnega gibanja v Indiji.

34 Gibanje *naksalbari* ali *naksalite* (*naxalite*) izhaja iz oboroženega kmečkega upora leta 1967 v vasi Naxalbari v Zahodni Bengaliji, ki je zraslo iz komunistične stranke (marksisti-leninisti) pod vodstvom Charuja Mazumdarja. Pred naksaliti je imela Indija še dve podobni gibanji *tebhaga* (1946–1947) in *telangana* (1946–1952), ki sta vključevali tudi dalite (telangana tudi ženske), ter vrsto drugih uradno priznanih kast in staroselskih skupin. S tem so komunistične sile delavsko vprašanje razširile še na podeželsko problematiko, pri čemer so se urbani uporniki prvič postavili za pravice ljudi brez zemlje in proti zatiranju staroselcev. Oboroženo naksalitsko vstajo je indijska vojska zatrla v manj kot mesecu dni, a oborožena območja z ljudsko vojsko (*people's war groups*) so začela rasti v državah Andhra Pradeš, Bihar, Čatisgarh in Džarkand. Ko je leta 1977 oblast prevzela stranka Džanat, so naksalite zaradi množičnih demonstracij po vsej Indiji izpustili iz zaporov, nato pa so nastale nove oborožene skupine ljudske vojske po celotnem vzhodnem pasu Indije (še v Orisi, Utar Pradešu, vse do Kerale na jugu in tudi v zahodni državi Maharaštra). Čeprav je gibanje naksalbari izšlo iz komunizma, pa ga imajo danes za maoistično gibanje (maoizem se v Indiji razume podobno kot oborožen anarhizem Zahoda ali pa kot magonizem v Mehiki v času mehiške revolucije). Maoisti v Indiji trdijo, da je indijska družba še vedno polfevdalna in polkolonialna, zato bijejo antikolonialni boj, medtem ko jo komunisti štejejo med imperikalne in kapitalistične in bijejo protikapitalistični boj. Gibanje naksalitov je treba razumeti v kontekstu oboroženih osvobodilnih in antiimperikalnih gverilskih gibanj, ki so v šestdesetih letih 20. stoletja delovala tudi v drugih državah Azije, Latinske Amerike in Afrike. Maoisti v indijskem rdečem koridorju obvladujejo in zasedajo približno 225 okrožij v Indiji, kar pomeni, da tam živijo in območje branijo pred korporacijami in nacionalno vojsko.

CMM je bilo do nedavnega, dokler ni Arundhati Roy stopila v gozdove, edino gibanje v Indiji, ki je, četudi nikdar ni bilo maoistično, podpiralo maoiste v rdečem koridorju indijskega pragozda, kamor nacionalna indijska vojska pošilja svoje vode smrti, plačance in najete vojake, da z operacijo *salwa Judum* (v jeziku gondi je neposreden prevod »očiščevalni lov«) iztrebljajo staroselce pod pretvezo antiteroristične politike (CPJC, 2007). Gre za zelo podobne pristope, kot sem jih predstavila na primeru Hondurasa, le da so za iztrebljanje staroselcev (pogromi celotnih vasi in naselij) v Indiji ter za tamkajšnje korporativno plenjenje indijske oblasti ponovno uveljavile že opuščeno kolonialno zakonodajo, zlasti zakon o zemlji (*Colonial Land Aquisition Act*, 1894), po katerem so imeli nekdaj Britanci pravico jemati zemljo Indijcem, zdaj pa jo indijska vlada jemlje državljanom ter prodaja tujim in zasebnim investitorjem. Indijska vlada zlasti po letu 2005 razglša posebne ekonomske cone (brezpravnih ozemelj) za potrebe tujih investicij in naložb hitreje kot Kitajska ter razlašča zemljo tistih, ki jim je pripadala. Sudha v CMM bije identičen vsakdan zoperstavljanj, kot ga je za COPINH bila Berta. Lovci na njeno glavo, glavo njenih tovarišic in tovarišev so že leta na delu. Sudha s CMM zapisuje drugačno življenjsko zgodovino ter z *rekuperacijo* zgodovinskih revolucionarnih bojev iz Čatisgarha in Indije vpisuje v svoje nove epistemologije protihegemonskih postajanj tudi pričevanje bolivijske staroselke Domitile Barrios de Chúnigara.

Prelomno pričevanje bolivijske staroselke, rudarke, matere, revolucionarke, štiridesetletne Domitile, ki ga je leta 1977 zapisala brazilska pedagoginja Viezzer (1977) je nepričakovano hitro razširilo plamen radikalnega protikolonialnega boja Ajmarov in Kečujev iz rudnikov kositra v Boliviji med staroselce, delavce, študente, aktiviste v Mehiki, Braziliji, Argentini, Venezueli, pa vse do indijskih rudarjev, adivasijev, zdravnikov in sindikalistov v Čatisgarhski osvobodilni fronti. Rojena v boj za preživetje rudarske družine v Potosíju – v mestu, ki je do 18. stoletja svetu dalo največ srebra, danes pa na potosíjskih rudnikih kositra temelji globalni trg pločevink (so peti največji rudnik na svetu) –, je stopila na revolucionarno pot osvobajanja, še preden se je zavedala nasilja diktature in globalne razsežnosti zatiranja (Galeano, 2004/1971; Zibechi, 2010). Domitilina pričevanja (Viezzer, 1977; Barrios in Acebey, 1985) so postala »biblija revolucionarnega boja proti neoliberalizmu« (Sudha v Gregorčič, 2011). Resonanco Domitilnega boja je mogoče prepoznati med rudarji, delavci, nabiralci, kmeti, daliti in adivasiji v Čatisgarhu, v njihovi strategiji boja. Z njo so v začetku devetdesetih let 20. stoletja tuje korporacije in indijsko vlado prepričali, da so za Čatisgarh sprejeli manj dobičkonosno, a trajnostno ter v skupnost odprto strategijo razvoja regije (glej Sadgopal in Namra, 1993; Gregorčič, 2008b; 2011; 2017b).

Domitila, revna bolivijska staroselka, ki je stala za mitom revolucionarnih zoperstavljanj v indijskem Čatisgarhu, pa je bila pomembna vsaj še z enega vidika: bila je začetnica nezapisanega gibanja stotine drugih žensk iz Latinske Amerike, ki so, kot tudi Nobelova nagrajenka za mir Rigoberta Menchú, začele objavljati pričevanja, biografije in izpovedovati utišana življenja staroselskih, revolucionarnih

idr. uporniških skupnosti, zlasti pa pričevanja o genocidih, pobojih, izginulih. Te ženske so s svojimi osvetljevanji in avtobiografskimi zapisi bralce soočile z nezamisljivimi genocidnimi in imperialnimi realnostmi diktatur, pod katerimi so živele, ter z razsežnostmi agresije, ki je vdirala s Severa in je bila pogosto utemeljena na feminicidu kot taktiki utišanja skupnosti. S svojimi zapisi so ustvarile literarni žanr (pričevanja oz. *testimonios*) ter hkrati z razvojem biografske kvalitativne znanstvene metode v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja vstopile tudi v akademske diskurze oz. predvsem v akademsko obravnavo. Kot bom z življenjsko zgodovino Sudhe Bharadwaj in z zapisi, predavanji in nastopi Arundhaty Roy nakazala v nadaljevanju, pa ženske z globalnega Juga odtlej ne potrebujejo ne svojega literarnega žanra in tudi ne akademskih obravnav, saj so preprosto začele izgovarjati racionalnosti milijonov – »naše-racionalnosti«, te pa sestavljajo epistemologije Juga. Enostavno so se postavile v svojo lastno in prevladujočo, živo, četudi ne zapisano in sprejeto epistemologijo, ki se iz teh krivic rojeva, in ki jo, kot Berta, pripovedujejo, vzklikajo, manifestirajo, izrisujejo, snemajo in zapisujejo. Njihove epistemologije preprosto postajajo njihove »skupne racionalnosti« – »mi-racionalnosti« –, racionalnosti vseh tistih, ki ne obstajajo (so brezpravni), a so podvrženi nezamisljivemu nasilju, feminicidu in politikam izginjanja, o katerem govorijo, se mu zoperstavljajo in ga, kot Berta, izrisujejo s svojim življenjem in s svojo krvjo. Te »mi-racionalnosti« pa se spletajo z različnimi protihegemonskimi zoperstavljanji in izrisujejo zgodovino, ki je zmagovalci nikdar niso napisali.

To ni epistemologija, ki bi jo bilo treba odkrivati, odstirati, iskati – to so življenjske zgodovine milijonov, to so življenjske resnice trpljenja, smrti, trpinčenja, ki prevladujejo v posameznih državah in na celinah, skupin in skupnosti iz desetletja v desetletje, iz stoletja v stoletje. Kot je Bertina življenjska zgodovina poznana vsem v Hondurasu (tudi oblastnikom) in mnogoterim gibanjem, nevladnim organizacijam, okoljevarstvenim organizacijam, organizacijam za človekove pravice itn. od ZDA do Avstralije, in je zato ni mogoče sprevreči, skruniti, inkriminirati, zlorabiti – torej Bertinih dejanj ni mogoče enačiti s terorizmom, kar bi sicer honduraške oblasti želele doseči –, so tudi življenjske zgodovine drugih zatrtih vse bolj prepoznavne, glasne in vseprisotne, manifestirajoče na globalnem Jugu.

Tudi Sudhina. Kajti Sudha je poleg Berte druga ženska v tem prispevku z radikalno življenjsko zgodovino, ki sem jo deloma nakazala že v nekaterih drugih zapisih (Gregorčič, 2008b; 2011; 2017a). Rojena v ZDA in materi, ki je bila ena od vodilnih ekonomistk v Nehrujevi vladi, je imela kot diplomirana matematičarka in fizičarka odprte vse poti v bogato in mirno življenje v Indiji, ZDA ali kod drugod. A Sudha se je, podobno kot Berta, odzvala na poziv h korporativnemu zoperstavljanju, ki ga je v Čatisgarhu, v eni od najrevnejših držav Indije, v osemdesetih letih 20. stoletja sprožil sindikalist in revolucionarni vodja Čatisgarhske osvobodilne fronte, Shankar Guha Niyogi.

Niyogi je bil, podobno kot Berta, na vrhuncu svojih zoperstavljanj proti korporativnemu plenjenju (takoj za tem, ko je podpisal sporazume z indijskim kongresom

in transnacionalnimi korporacijami) ubit, ustreljen v svoji sindikalni baraki leta 1991 (CMM, 1991a; 1991b; 1992a; 1992b; Sadgopal in Namra, 1993). Sudha bi se lahko kadarkoli obrnila in se rešila nezamisljivih, peklenskih razmer, v katerih odtlej deluje CMM. Prenekateri revolucionarji, ki so se podobno kot Sudha priključili boju na Niyogijev poziv, so to že naredili. Prenekateri so ubili ali so v indijskih zaporih še danes.³⁵ Sudha je ostala. Ugotovila je, da lahko Čatisgarhski osvobodilni fronti najbolje pomaga kot pravnica, saj revolucionarnega sindikata, adivasijev, dalitov in vrste drugih marginaliziranih skupin nihče ni želel pravno zastopati. Zato je leta 2000 diplomirala še iz prava in je danes tudi pravna zastopnica gibanja in drugih brezpravnih članic in članov CMM ter sorodnih organizacij, ki so v Indiji vzniknile zlasti v zadnjih dveh desetletjih in jih v veliki večini vodijo ženske.

Sudha je s CMM dokazala, kako lahko delavski razred skupaj z adivasiji in daliti preseže kastna razlikovanja, rasizme in diskriminacije ter zgradi avtonomno in vzajemno upravljanje skupnosti enakih in egalitarnih – z alternativnimi institucijami šolstva, zdravstva, samoupravljanimi skupnostmi delavskih naselij itn. Otroci članov CMM se šolajo pet, šest ali celo sedem let dlje kot drugi indijski otroci ter so za študij pogosto nagrajeni s štipendijami (zlasti deklice).³⁶ Ženske v CMM so s svojimi prodornimi antipatriarhalnimi boji (zlasti pa praksami) dosegle, da so vsi moški v sindikatu opustili alkoholizem. Alkohol je postal konec 80. let prepovedan, podobno kot pri zapatistih; uvedli so novo politično filozofijo;³⁷ novo zdravstveno filozofijo, ki jo izvajajo v bolnici *Shaheed*, kamor po pomoč prihajajo iz vse Indije; ne nazadnje pa so razvili še celo vrsto drugih alternativnih sistemov v svojih skupščinah oz. svetih, imenovanih *mukije*³⁸, od mukije vasi, mukije bolnice, mukije pravnikov do mukije otrok, mukije žensk, kulturne mukije itn. (več o tem glej Gregorčič, 2008b). CMM je bil tudi prvi sindikat v Indiji, ki je kmalu po nastanku

³⁵ Najodmevnejši je primer Sinayaka Sena – zdravnika, Niyogijevega sodelavca, za katerega si mednarodne človekoljubne organizacije že desetletje prizadevajo, da bi ga izpustili iz zapora. Ker je zdravil ububožane adivasije, so ga inkriminirali z obtožbo, da je zdravil maoiste.

³⁶ V povprečju se Indijka šola 1,2 leta in Indijec 3,5 leta, deklice in dečki v CMM pa od 8 do 10 let. Natančneje o tem glej Gregorčič, 2011.

³⁷ »Niyogi je ponudil vizijo, po kateri je delavski razred 24-urno gibanje, ki gre od delovnega mesta do kuhinje in iz kuhinje nazaj na delovno mesto in celostno vpliva na življenje delavca. Delavec ne more trditi, da je radikalen sindikalni borec na delovnem mestu, če se zvečer, ko se vrne domov, spremeni v verskega fundamentalista ali fašista. Prav tako ne more postati pijanec: če si revolucionar, pač ne moreš biti tudi pijanec. S tako politično zavestjo delavskega razreda kot 24-urnega gibanja je več kot 20.000 delavcev prepričal, da so prenehali uživati alkohol.« (Sadgopal v Gregorčič, 2011: 124)

³⁸ *Mukije* so bile v Indiji še pred kratkim zelo uveljavljene prakse ljudskih skupščin, ki so jih vodili starešine oz. avtoritete v skupnosti. Pri CMM pa *mukije* uporabljajo kot politična telesa, v katerih poteka posvetovanje in soupravljanje (fronte, njenih organizacij in skupnosti) po načelu konsenzualnega soodločanja. *Mukije* vodijo delavci, ki v svojih skupščinah postavljajo fleksibilne uporniške skupine, tiste, ki se morajo prve upreti bodisi na delovnem mestu, v vasi, v lokalni skupnosti, če pride do kršitev, in zahtevati pravice za delavce ali prizadete. Svet vseh mukij, ki ima okoli 250 članov, se srečuje enkrat na teden in je glavno telo političnega odločanja v CMM.

leta 1982 začel rekuiperirati ekološka zoperstavljanja v državi, saj je na primerih korporativnega pljenja, izkoriščanja naravnih bogastev ter poseganja v naravno okolje in skupnosti, ki so tam živele, prepoznal brezbržno in neponovljivo ekološko degradacijo ter popolno razčlovečenje ljudi (zlasti adivasijev), ki so stoletja preživeli kot nabiralci v čatisgarhskih gozdovih.

Primerljivost Sudhe in Berte, dveh žensk, ki nista zapisovali pričevanj, sta pa s svojo življenjsko zgodovino motrili protihegemonika postajanja, je neizbežna. Sudha ima zelo podobno retoriko, kot jo je imela Berta: »O življenju se ne pogajamo. Prav tako ne o vodi, gozdu in zemlji.« Tako kot Berta govori svoj protihegemoniki jezik, ki ga je slišati kot nikdar končano zloženko sloganov, mestoma kombiniran z legalistično retoriko. Vsak njen stavek je izrečen, kot da na koncu stoji klicaj. In kar iz teh stavkov izhaja, je vedno tisto, kar je žarelo iz Berte: Da se! Ne bomo se predali! Sudha ima tudi podobno taktiko zoperstavljanj kot Berta in je zgradila podobno *potencio*, kot tudi »učenje-v-boju« na srečanjih *conscientização*, ki namesto Freirejevih metod uporablja bogato indijsko tradicijo kritične pedagogike, ki jo je za ČKZ že predstavil Sadgopal (2008). Tudi Sudha mobilizira in polnomoči, hrabri in krepki brezpravne, obubožane in zatrte v skupen boj za mater Zemljo, človekovo dostojanstvo in pravice. Tudi Sudha živi pod stalnimi grožnjami smrti, saj poskuša indijska vlada inkriminirati CMM kot maoistično organizacijo, s čimer imajo prosto pot do ubijanja, mučenja, zastraševanja itn. Berta in Sudha sta imeli revolucionarno dikcijo, ki ni več naslonjena na že videno in doživeto komunistično retoriko in utopijo, temveč na reference in epistemologije tistih zgodovinskih bojev, ki izhajajo iz lokalnega, a hkrati mislijo antikolonialno in globalno, kot je pokazala Domitila, ali pa izhajajo iz globalnega in so sposobni videti in razumeti tudi lokalno, kar je pokazala Arundhaty Roy, ki je periferijo na primeru indijskega maoizma s svojo literarno tankočutnostjo iztrgala iz fašizma in pokazala »pluralnost fašizmov« (Santos, 2014), ki zaznamuje indijsko sedanost, indijsko demokracijo, hkrati pa tudi sedanost in demokracijo vseh nas.

Periferija vstopa v središče sodobne kritične misli, teoretske misli in ne nazadnje tudi nove politike, *potencie* in *otros mundos*. Periferija v smislu spolov, vednosti, produktivnosti, antipatriarhalnosti, antifašizma itn., kot jo kažejo Berta, Domitila, Sudha in številne druge ženske. Arundhaty predvsem v zadnjem desetletju zapisuje to periferijo, tako, kot se kaže in je ni želel zapisati nihče pred njo (Roy, 2010; 2011a; 2011b; 2011c). Sudha mi je leta 2006 pripovedovala celotne genealogije represije nad maoisti v Indiji, ki se je zunaj protihegemonskih gibanj vedno reinterpretirala z dihotomnimi in ideološkimi matricami. Arundhaty pa je po nekaj tednih življenja z maoisti v rdečem koridorju spisala esej *Walking with the Comrades* (Roy, 2011a), v katerem je izrisala »teroristično grožnjo« obubožanih, brezpravnih skupnosti, ki jo morijo indijska vojska, protiteroristične frakcije, plačanci idr., da bi globalnim korporacijam omogočili brezsravno črpanje zlatih žil naravnih bogastev. Po teh njenih zapisih ni več mogoče trditi, da je čas ostal enak, da se percepcije niso spremenile: »Bil je čas, ko je bilo to, da imamo gradnjo velikih jezov za 'tempelj

sodobne Indije', zavajujoče, a še razumljivo. Danes pa moramo po vsem, kar se je zgodilo, in ko vemo, kaj počnemo, reči, da so veliki jezovi zločini proti človeštvu.« (Roy, 2011a: 142–143)

Arundhati upov ni položila v neko nedoločeno in daljno prihodnost, temveč v to »razširjeno sedanost« (Santos, 2014), ki jo živimo in ki nam edina lahko prinese odrešitev. Arundhati je v zadnjih letih podala številne kritike ter s političnim manifestnim nastopanjem osvojila ne le alternativne in avtonomne medije, ampak tudi korporativne, indijske in svetovne.³⁹ Njena kritika pa je neizprosna tako do genocidnih praks indijske vlade kot tudi do fašističnih in rasističnih epistemologij ter ne nazadnje do evrocentrične slepote, ki se kaže v slavljenju Gandhijevega rasizma (Roy, 2014) ter zaničevanju ali sploh neprepoznavanju alternativ Ambedkarja, o katerem številna protihegemonška gibanja v Indiji in Arundhati menijo, da je indijskemu ljudstvu nesebično poklonil temeljito družbeno vsebino ter izzval socialistično, demokratično vizijo, ki je Indija še ni imela.

Ženska, ki stoji za mitom

Okrog Berte se med brezpravnimi in utišanimi z globalnega Juga spleta mit neustrašnega in neustavljivega zoperstavljanja novodobnim genocidnim praksam korporativnega plenjenja. Težko bomo živali naprej, kot da je ni bilo. Četudi se akademskega sveta ni dotaknila kot Domitila in danes Arundhati, pa je s svojimi prepričljivimi izjavami, dejanji in s svojo življenjsko zgodovino tako kot Sudha nagovorila in navdahnila milijone brezpravnih, utišanih in zatiranih, ki se povezujejo, izmenjujejo izkušnje, si pripovedujejo in se organizirajo, ob vsem tem pa gradijo epistemologije Juga in novodobna zoperstavljanja globalnemu plenjenju. Duh Berte Cáceres uhaja iz okvirov prepadnega mišljenja in zadobiva obrise nadprepadnih matric (Santos, 2014), tudi zato, ker so prav ženske pogosto sposobne tistih pogledov in delovanj, ki prehajajo prepadnost dihotomij, saj so bile zgodovinsko vedno umeščene v diskriminirane, podrejene (in tudi brezpravne) položaje in v teh determinirajočih, podrejenih (tudi patriarhalnih) razmerjih ostajajo še danes (Santos, 2016). Sodobna brezpravnost staroselskih skupnosti, ki jo je Berta razgalila s svojim življenjem in s svojo krvjo, ter njen neverjeten prispevek k razvoju srečevanj *conscientização* in *učenja-v-boju* (Gregorčič, 2017b), že izrisujejo novodobne epistemologije Juga in zoperstavljanja *con la fuerza ancestral de Berta, Lempira, Mota, Etempica, Iselaca* (z močjo prednikov Berte, Lempira, Mota ...)

Berta no murió, se multiplicó. »Berta ni umrla, temveč se je pomnožila,« pravi danes gibanja v Hondurasu, pomnožila med tisočera protihegemonška

³⁹ Podatkov o njenih številnih javnih nastopih, televizijskih intervjujih, predstavitev na konferencah ter samostojnih predavanjih, ki jih je imela na tu obravnavane teme, nisem izpisala, saj so množično dostopni na svetovnem spletu.

postajanja, ki se zoperstavljajo prevladujočemu toku smrtonosnih politik na vseh koncih sveta. Resonance *potencij* globalnega Juga pa z Berto, Domitilo, Sudho, Arudhati, kurdsкими borkami v Rožavi in številnimi drugimi ženskami napovedujejo in izrisujejo konec morilskim formulam sodobnega korporativnega plenjenja. Kako se bo konec sodobnega fašizma zapisoval, je bolj kot od samih neoliberalnih, korporativnih, finančnih idr. politik in manevrskega prostora človečnosti, ki ga bodo s svojo vojsko in plačanimi morilci dopustile, odvisen od vseh nas, ki se zoperstavljamo. Od tega, kako bomo sposobni v svoja vsakodnevna zoperstavljanja vpisati antipatriarhalnost, antihegemonkost, antiavtoritarnost itn. – na katerih osnovah se bo izgrajevala naša družbena pravičnost ter ali bomo med tem ostali participativna, horizontalna, konsenzualna in egalitarna skupnost vseh v boju.

Da bo do tega slej kot prej prišlo, pa ni mogoče dvomiti, če le za en sam dan doživimo te ženske na njihovem terenu življenja in zoperstavljanja, če le en dan s telesi in umom izkusimo brbotanja brezpravnih. S tem pa ne pravim, da bomo kmalu priča novi vojni, novi konfrontaciji, novemu nasilju. Pravim: vojna že je, le da se obnašamo, kot da je ni. To je antifašistična vojna, v duhu antiimperialnega antinacionalističnega nacionalizma *Nuestre America*, v duhu brezdržavnih demokracij iz Rožave, *mukij* iz Čatisgarha, v duhu komun in ljudskih oblasti (*poder popular*) iz Oaxace, La Esperanze, dobrih vlad (*buen gobiernos*) iz Chiapasa, ki poslušajo in ubogajo ... To je globalno zoperstavljanje »pluralističnemu fašizmu« (Santos, 2014: 131), ki ga živimo v 21. stoletju in ki ga moramo premagati.

Literatura

- BARRIOS, DOMITILA DE CHÚNGARA IN DAVID ACEBEY (UR.) (1985): *Aqui tambien, Domitila! Testimonios*. México D. F.: Siglo XXI Editores.
- BERTAUX, DANIEL (1981): *Bibliography and Society. The Life-History Approach in the Social Sciences*. London: Sage.
- BOLER, MEGAN (1999): *Feeling Power: Emotions and Education*. New York, London: Routledge.
- CMM (1991a): *Shankar Guha Niyogi and the Chattisgarh People's Movement*. Delhi: People's Union for Democratic Rights.
- CMM (1991b): *Hum Ladainge Sathi: Bhilai Mein Mazdoor Andolan*. Delhi: People's Union for Democratic Rights.
- CMM (1992a): *Behind the Industrial Smokescreen: Chattisgarh Workers Struggle For A Just Share In India's Industrial Development*. New Delhi: A Citizen's Committee Report.
- CMM (1992b): *Martyr Shankar Guha Niyogi and Chattisgarh People's Movement*. New Delhi: Bharat Dorga.
- COFADEH (2006): *Erguidos como pinos: Memoria sobre la construcción de la conciencia ambientalista*. Tegucigalpa: Guaymuras.
- COLECTIVO SITUACIONES (2003): *Sobre el Militante Investigador. Transversal*,

- september. Dostopno na: <http://transform.eipcp.net/transversal/0406/colectivosituaciones/es> (1. februar 2006).
- COLECTIVO SITUACIONES (2005): Something More on Research Militancy: Footnotes on Procedures and (In)Decisions. *Ephemeris* 5(4): 602–614.
- CPJC (2007): *Salwa Judum: Civil War in Chhattisgarh*. Delhi: Campaign for Peace and Justice in Chhattisgarh, CPJC.
- DANGL, BENJAMIN (2007): *The Price of Fire. Resource Wars and Social Movements in Bolivia*. Edinburgh: AK Press.
- DEDIČ, JASMINKA, VLASTA JALUŠIČ IN JELKA ZORN (2003): *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- FALS-BORDA, ORLANDO (1976): *El reformismo por dentro en América Latina*. Mexico: Siglo Veintiuno Editores.
- FREIRE, PAULO (2000/1972): *Pedagogy of the Oppressed*. London, New York: The Continuum International Publishing Group Inc.
- GALEANO, EDUARDO H. (2010): *Odprte žile Latinske Amerike*. Ljubljana: Sanje.
- GOLDFRANK, BENJAMIN (2011): *Deepening Local Democracy in Latin America: Participation, Decentralization, and the Left*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- GREGORČIČ, MARTA (2005): Caracol – pu'y – školjka: nekaj značilnosti organiziranja, razvoja, boja in izobraževanja v zapatističnih skupnostih. *Časopis za kritiko znanosti* 33(222): 134–158.
- GREGORČIČ, MARTA (2008a): Radikalna pedagogika: Civilni svet ljudskih in staroselskih organizacij v Hondurasu. *Socialna pedagogika* 12(3): 247–264.
- GREGORČIČ, MARTA (UR.) (2008b): Indija, dežela protislovnih strasti. *Časopis za kritiko znanosti* 36(234).
- GREGORČIČ, MARTA (2009): Cultural Capital and Innovative Pedagogy: A Case Study Among Indigenous Communities in Mexico and Honduras. *Innovations in Education and Teaching International* 46(4): 357–366.
- GREGORČIČ, MARTA (2011): *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba *cf.
- GREGORČIČ, MARTA (2013): Moč pričevanja: srečanje s svetom, ki ga nismo poznali ne doživeli. V *Dekle z bonboni*, J. Ahmetaj in M. Gregorčič (ur.), 243–270. Maribor, Ljubljana: Frekvenca/Založba *cf.
- GREGORČIČ, MARTA (2017a): Learning in the Self-Determining Rebel Communities. *Journal of Intergenerational Relationship* 15(1): 64–75.
- GREGORČIČ, MARTA (2017b): Community Learning and Learning-by-Struggling in Solidarity Economics. *The European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, pre-published. Dostopno na: [10.3384/rela.2000-7426.rela9096](https://doi.org/10.3384/rela.2000-7426.rela9096) (6. oktober 2017).
- GREGORČIČ, MARTA IN MANCA MAROLT (2017): Nujnost epistemološkega zloma in nadprepadnega mišljenja. *Časopis za kritiko znanosti* 45(269): 168–189.
- GILL, LESLEY (2004): *The School of the Americas: Military Training and Political Violence in*

- the Americas*. London: Duke University Press.
- HAIG-BROWN, CELIA (2003): Creating Spaces: Testimonio, Impossible Knowledge, and Academe. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 12(3): 415–433.
- KOGOVŠEK, NEŽA IN BRANKICA PETKOVIĆ (UR.) (2010): *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KRALJ, GAŠPER (2008): *Izginuli in vrnjeni. Pričevanja o uporih v Gvatemali in Latinski Ameriki*. Ljubljana: Založba *cf.
- LACKEY, JENNIFER (2008): *Learning from Words. Testimony as a Source of Knowledge*. Oxford: University of Oxford.
- LIPOVEC ČEBRON, URŠULA IN JELKA ZORN (UR.) (2007): Zgodba nekega izbrisa. *Časopis za kritiko znanosti* 35(228).
- MARTÍ, JOSÉ (1963–1966): *Obras completas*. Havana: Editorial Nacional de Cuba.
- OLLAGNIER, EDMEE (2002): Life History Approach in Adult Education Research. V *Social Science Theories in Adult Education Research*, A. Bron in M. Schemmann (ur.), 270–792. Münster: LIT.
- PASCAL, BLAISE (1966): *Pensées*. London: Penguin.
- PÉREZ HUBER, LINDSAY (2009): Disrupting Apartheid of Knowledge: Testimonio as Methodology in Latina/o Critical Race Research in Education. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 22(6): 639–654.
- ROSS, CLIFTON IN MARCY REIN (2014): *Until the Rulers Obey: Voices from Latin American Social Movements*. Oakland: PM Press.
- ROY, ARUNDHATI (2010): *Listening to Grasshoppers: Field Notes on Democracy*. New Delhi: Penguin.
- ROY, ARUNDHATI (2011a): *Walking with Comrades*. New Delhi: Penguin.
- ROY, ARUNDHATI (2011b): *Kashmir: The Case for Freedom*. London, New York: Verso.
- ROY, ARUNDHATI (2011c): *Broken Republic: Three Essays*. New Delhi: Hamish Hamilton.
- SADGOPAL, ANIL IN SHYAM BAHADUR NAMRA (1993): *Sangharsh aur Nirman: Sankar Guha Niyogi aur Unkanaje Bharat ka Sapna*. New Delhi: Rajkamal Publications.
- SADGOPAL, ANIL (2008): Globalizacija. Dekonstrukcija njene izobraževalne agende. *Časopis za kritiko znanosti* 36(234): 122–136.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2014): *Epistemologies of the South: Justice against Epistemicide*. New York, London: Routledge.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2016): Epistemologies of the South. Building Public Space upon Absences and Emergences. Uvodno predavanje na simpoziju *What Time is it on the Clock of the World*, mednarodni festival o feminizmu in javnem prostoru, Hamburg. Dostopno na: <https://vimeo.com/167930521> (9. avgust 2017).
- ZIBECCHI, RAÚL (2006): *Despersar el poder: Los movimientos comopoderesantistatales*. Buenos Aires: Tinta Limón.
- ZORN, JELKA (2003): *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva*. Doktorska dizertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- VIEZZER, MOEMA (UR.) (1977): *Si me permiten hablar: testimonio de Domitilla, unamujer de las minas de Bolivia*. Ciudad de México, D. F.: Siglo XXI Editores.

Dokumentarni filmi in drugi sekundarni zapisi

- BORGEN, ERLING (2005): *The Ambassador*. INSIGHT TV, Norveški filmski inštitut. Dostopno na: <https://vimeo.com/130129771> (6. oktober 2017).
- CÁCERES, BERTA (2015): Govor na podelitvi Goldmanove okoljevarstvene nagrade. *The Goldman Environmental Prize*. Dostopno na: <http://www.goldmanprize.org/recipient/berta-caceres/> (6. oktober 2017).
- CARLSEN, LAURA (2016): The Voice of Berta Cáceres. *Americas Programe*, 20. marec. Dostopno na: <https://www.americas.org/archives/18537> (1. oktober 2017).
- COPINH (2016): Berta no murió, se multiplicó. *Los Tejemedios*, 16. marec. Dostopno na: https://www.youtube.com/watch?v=mlNrqoklC_s&feature=em-subst_digest (6. oktober 2017).
- DEMOCRACY NOW (2016a): The Life and Legacy of Berta Cáceres. *Web Exclusive*, 10. marec. Dostopno na: https://www.democracynow.org/2016/3/10/the_life_and_legacy_of_berta (6. oktober 2017).
- DEMOCRACY NOW (2016b): Before Her Assassination, Berta Cáceres Singled Out Hillary Clinton for Backing Honduran Coup. *Democracy Now*, 11. marec. Dostopno na: https://www.democracynow.org/2016/3/11/before_her_assassination_berta_caceres_singled (6. oktober 2017).
- KINORAMA (2016): Resistimos ala Guerra, Kolumbija. *Kinorama Producciones*, 8. avgust. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=MBTRLmAjXfi> (6. oktober 2017).
- MESCARÓ CINE (2016): *Las revoluciones de Bertha*, 12. april. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=K0zK2NvwB2A> (6. oktober 2017).
- MESTO ŽENSK (2009): Marta Gregorčič: naredite mi to deželo Banana republiko, 1. del. *Mesto žensk*. Dostopno na: <http://www.cityofwomen.org/sl/content/2009/video/srecanje-upornic-z-juga> (6. oktober 2017).
- PEARCE, FRED (2017): In Honduras, Defending Nature Is a Deadly Business. *Yale Environment 360*. Dostopno na: <http://e360.yale.edu/features/honduras-berta-caceres-murder-activists-environmentalists-at-risk> (6. oktober 2017).
- PISA, KATIE (2017): Berta Cáceres' Family Seeks Justice on Anniversary of Fearless Activist's Death. *CNN*, 3. marec. Dostopno na: <http://edition.cnn.com/2017/03/02/world/berta-caceres/index.html> (6. oktober 2017).
- REVENGA, ÁLVARO (2005): *Sipakapa no se vende*. Gvatemala: Caracol Producciones.
- ROY, ARUNDHATI (2014): Debunking the Gandhi Myth: Arundhati Roy. *The Laura Flanders Show*, 21. oktober. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=4-yMiBGB0e0> (6. oktober 2017).
- SÁNCHEZ, ALEX (2009): *Honduras Becomes U.S. Military Foothold for Central America*. Dostopno na: <https://nacla.org/news/honduras-becomes-us-military-foothold-central-america> (6. oktober 2017).
- SÁNCHEZ, DE LA BLANCA (2015): *El caso de la RED COMAL viaja a Holanda: 20 años de aprendizaje colectivo*. Dostopno na: <http://www.redcomal.org.hn/?q=20-a%C3%B1os-de-aprendizaje-colectivo-redcomal> (6. oktober 2017).
- TOVAR, ADRIAN (2017): Berta Cáceres and the Open Wounds of Honduras. *Amnesty*

International, 3. marec. Dostopno na: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/03/berta-caceres-and-the-open-wounds-of-honduras/> (6. oktober 2017).